૧૮૭૫૧.

ગુજરાતી ભાષાનં વ્યાકરણ.

---

૧. **ભાષા**--જે સ્પષ્ટ ઉ ારવડે માણસો પોતાનો મનોભાવ એક બીજાને જણાવે છે, તેને (**ષા** કહે છે.

૨. **વ્યાકરણ**:—ભાષા ી રીતે શુદ્ધ બોલવી તથા લખવી, તેના નિયમોને **વ્યાકરણ** કહે છે.

૩. ગુજરાતી ભાષાના વ્યાકરણના ત્રણ ભાગ છે: **અક્ષરવિચાર**, **શબ્દવિચાર** અને **વાકયવિચાર**.

૪. આપણા મુખે કરીને જે જૂદા જૂદા અને ટુંકા ટુંકા ઉચ્ચારો થાય છે, તે ઉચ્ચારોને **અક્ષર** કહે છે.

૫. એક અથવા વધારે અક્ષર સાથે આવ્યાથી કાંઈ પણ અર્થ ઉત્પન્ન થાય, તો તેને **શબ્દ** કહે છે.

૬. એક અથવા વધારે શબ્દ મળ્યાથી પૂરો અર્થ ઉત્પન્ન થાય, તો તેને **વાકય** કહે છે.

૭. ભાષામાં અક્ષર કેટલા છે, તેઓ કેવી રીતે લખાય છે અને તેઓ કયાં કયાં સ્થાનથી બોલાય છે, તે **અક્ષરવિચાર** શીખવે છે.

૮. શબ્દોના વર્ગો અને તેઓના જૂદાં જૂદાં રૂપો કેમ થાય છે, તે **શબ્દવિચાર** શીખવે છે.

૯. શી રીતે શબ્દરચના કરી વાકય બનાવવું, તે **વાકયવિચાર** શીખવે છે.

અક્ષરવિચાર.

૧૦. **અક્ષરવિચારઃ**—અક્ષરના બે ભાગ છેઃ **મૂળાક્ષર** અને **જોડાક્ષર.**

૧૧. મૂળાક્ષર બે પ્રકારના છેઃ **સ્વર** અને **વ્યંજન.**

૧૨. **સ્વરઃ**—જે અક્ષરોના ઉચ્ચાર બીજા અક્ષરોની મદદ વિના થઈ શકે છે. તેને **સ્વર** કહે છે.

૧૩. **વ્યંજનઃ**—જે અક્ષરોના ઉચ્ચાર સ્વરોની સહાયતા વિના થતા નથી, તેને **વ્યંજન** કહે છે.

૧૪. નીચેના અક્ષરો **સ્વર** છેઃ—અ, આ, ઇ, ઈ, ઉ, ઊ, ઋ, ૠ, એ, ઐ, ઓ, ઔ, અં, અઃ—અ, ઇ, ઉ, **હ્રસ્વ** છે; અને બાકીના **દીર્ઘ** છે.

૧૫. નીચલા અક્ષરો **વ્યંજન** છેઃ—ક્, ખ્, ગ્, ઘ્, ઙ્, ચ્, છ્, જ્, ઝ્, ઞ્, ટ્, ઠ્, ડ્, ઢ્, ણ્, ત્, થ્, દ્, ધ્, ન્, પ્, ફ્, બ્, ભ્, મ્, ય્, ર્, લ્, વ્, શ્, ષ્, સ્, હ્, ળ્.

૧૬. અક્ષરોનાં નીચે પ્રમાણે સ્થાન થાય છેઃ—

કંઠસ્થાની .... ક્, ખ્, ગ્, ઘ્, ઙ્, હ્, અ, આ.
તાલુસ્થાની ...... ચ્, છ્, જ્, ઝ્, ઞ્, ય્, શ્, ઇ, ઈ.
મૂર્દ્ધસ્થાની ...... ટ્, ઠ્, ડ્, ઢ્, ણ્, ર્, ષ્, ળ્, ઋ
દંતસ્થાની ...... ત્, થ્, દ્, ધ્, ન્, લ્, સ્.
ઓષ્ઠસ્થાની ...... પ્, ફ્, બ્, ભ્, મ્, ઉ, ઊ.
કંઠતાલવ્યસ્થાની ... એ, ઐ.
કંઠોષ્ઠસ્થાની ... ... ઓ, ઔ.
દંતોષ્ઠસ્થાની ...... વ્,

૧૭. સ્વરો જ્યારે વ્યંજન સાથે લખાય છે, ત્યારે નીચે પ્રમાણે તેમના આકાર થાય છે:—

અની નિશાની નથી ...... ક્+અ=ક.
ા કાનો .... ક્+આ=કા.
િ હ્રસ્વ અજણું .... ક્+ઇ=કિ.
ી દીર્ઘ અજણું .... ક્+ઈ=કી.
ુ હ્રસ્વ વરડું .... ક્+ઉ=કુ.
ૂ દીર્ઘ વરડું .... ક્+ઊ=કૂ.
ૃ ઋકાર .... ક્+ઋ=કૃ.
ે એક માત્ર .... ક્+એ=કે.
ૈ બે માત્ર .... ક્+ઐ=કૈ.
ો કાનો માત્ર .... ક્+ઓ=કો.
ૌ કાનો બે માત્ર .... ક્+ઔ=કૌ.
ં અનુસ્વાર .... ક્+અં=કં.

આવી રીતે વ્યંજનો જોડાયલા હોય, તો તેને **બારાખડી** કહે છે.

૧૮. અક્ષરની ઉપર જે (ં)મિંડું તે **અનુસ્વાર**, અક્ષરની જમણે હાથે જે બે મિંડાં તે **વિસર્ગ** કહેવાય છે. (દુઃખ).

૧૯. ઙ, ઞ, ણ, ન, મ, **અનુનાસિક** છે, કારણ કે તેમનો ઉચ્ચાર નાક વાટે થાય છે.

૨૦. બે કે વધારે અક્ષરો સાથે મળે, તો તેને **સંધિ** કહે છે. સંધિના ચાર પ્રકાર છે:—**સ્વરસંધિ, વ્યંજનસંધિ, અનુસ્વાર-સંધિ અને વિસર્ગસંધિ.**

સ્વરને સ્વર મળે, તો **સ્વરસંધિ,** જેમ કે, શબ્દ+અર્થ=શબ્દાર્થ, ગંગા+ઉદક=ગંગોદક, પ્રતિ+એક=પ્રત્યેક.

વ્યંજનને વ્યંજન સાથે મળે, તો **વ્યંજનસંધિ;** જેમ કેઃ– જગત્+પતિ=જગત્પતિ, અધ્+શેર=અચ્છેર.

અનુસ્વાર પછી કોઈ અક્ષર આવે, તો તે બેના મળવાથી જે રૂપ થાય, તેને **અનુસ્વારસંધિ** કહે છે; જેમ કેઃ–સં+આચાર= સમાચાર; સં+તાપ=સંતાપ.

વિસર્ગ પછી બીજો કોઈ અક્ષર આવે, તો બેના મળવાથી જે રૂપ બને, તેને **વિસર્ગસંધિ** કહે છે; જેમ કેઃ–નિઃ+ દય=નિર્દય, નિઃ + આધાર=નિરાધાર.

૨૧. જ્યારે બે અથવા વધારે વ્યંજન સાથે આવે અને તે વ્યંજનની વચ્ચે કોઈ સ્વર ન હોય, ત્યારે **જોડાક્ષર** થાય છે. જેમ કેઃ– ક્ અને ક=ક્ક, ક્ અને ત=ક્ત, ક્ અને ર=ક્ર, ત્ અને ત=ત્ત, ત્ અને ન=ત્ન, ત્ અને ય=ત્ય, ત્ અને ર=ત્ર, સ્ અને ત=સ્ત, સ્, ત્ અને ર=સ્ત્ર, હ્ અને ય=હ્ય, દ્ અને ઠ=દ્ઠ, ષ્ અને ટ=ષ્ટ, ર્ અને મ=ર્મ.

શબ્દવિચાર.

૨૨. ગુજરાતી ભાષાના શબ્દોના મુખ્ય પાંચ વર્ગ છે. **નામ, સર્વનામ, વિશેષણ, ક્રિયાપદ** અને **અવ્યય.**

૨૩. **નામઃ**—જે શબ્દથી પ્રાણી, વસ્તુ, ગુણ વગેરે ઓળખાય, તે શબ્દને **નામ** કહે છે. જેમઃ–માણસ, ઘોડો, ચોપડી, ઘર, સુરત, વનરાજ, રતાશ, મોટાઈ વગેરે.

નામના બીજા દાખલાઃ—ખેડુત, માછલી, અનાજ, ફળ, કેરી, ભાજી; બાર, ઘી, ખાંડ, રણછોડ, તાપી, હિમાલય, સિદ્ધરાજ, વાત, કાયદા, નુકસાન, ફાયદો, ડહાપણ, વિચાર.

સર્વનામઃ—જે શબ્દ નામને બદલે મુકવામાં આવે છે, તેને **સર્વનામ** કહે છે. જેમ કેઃ-**તેણે** પૈસા આપ્યા; **હું** આવું છું; **તું** પાઠ વાંચે છે; આ દાખલામાં, તેણે, હું, તું, **સર્વનામ** છે.

સર્વનામના બીજા દાખલાઃ—હું, મને, મેં, મારે, મારાથી, મારે, મારામાં, અમે, અમને, અમારે, અમારેથી, અમારો, અમારામાં, તું, તમે, તારે, તારાથી, તારો, તારામાં, તમે, તમને, તમારે, તમારાથી, તમારો, તમારામાં, તેં, તેને, તેણે, તેથી, તેનો, તેમાં, તેઓ, તેમને, તેમણે, તેઓએ, તેઓને, તેઓથી, તેમનો, તેઓમાં, આપણ, આપણે, આપ, પોતે, કોણ, આ, એ, પેલો, ઓલ્યો, ફલાણો, શું, કયો, જે, કોઈ, કેટલા.

૨૫. **વિશેષણઃ**—જે શબ્દ નામનો ગુણ બતલાવે, તે શબ્દને **વિશેષણ** કહે છે. જેમઃ-**મોટો** છોકરો, **બે** માણસ, **હુશીઆર** છોકરી.

વિશેષણના બીજા દાખલા—ભલો, ધોળું, લાલ, કાળું, નાના, ઉંચું, અભણ, સોનેરી, ઉદ્યોગી, ઢોંગી, સ્વાર્થી, આળસુ, મ્હેનતુ, પરગજુ, એક, બે, પેહેલું, બીજું.

૨૬. **ક્રિયાપદઃ**—કોઈ પ્રાણી અથવા ચીજ શું કરે છે, અથવા કેવી સ્થિતિમાં છે, તે જણાવનાર શબ્દને **ક્રિયાપદ** કહે છે. જેમ કેઃ-રાંજા **બેઠો** છે; છોકરી **વાંચે** છે; ગાયે પાણી **પીધું**; હું કાલે ગામ **જઈશ.**

ક્રિયાપદના બીજા દાખલાઃ—કહે, કહે છે, કહ્યું, કહેશે; કર, કરે છે, કર્યું, કરશે; ખા, ખાય છે, ખાધું, ખાશે; કાઢ, કાઢે છે, કાઢયું, કાઢશે; વાંચ, વાંચે છે, વાંચ્યું, વંચાશે; કુદ, કુદે છે, કુધું, કુદશે; થા, થાય છે, થયું, થશે; રહે, રહે છે, રહ્યું, રહશે; આવ, આવે છે, આવ્યું, આવશે.

કૃદંતઃ—ક્રિયાપદના ધાતુને કાંઈ પ્રત્યય લાગીને જે જૂદા જૂદા શબ્દ થાય છે, તેને કૃદંત કહે છેઃ કૃદંતમાં ક્રિયાપદના જેવો પુરો અર્થ રહેતો નથી. (ક. ૧૨૯) કૃદંતના દાખલાઃ-વાચવા, વાંચવી, વાંચવું, વાંચવો.

વાંચતાં, વાંચતી, વાંચતું, વાંચતો, વાંચેલા, વાંચેલી, વાંચેલું, વાંચેલો, વાંચી, વાંચીને, વાંચ્યાથી, વાંચ્યામાં, વાંચ્યાને, વાંચ્યા પછી, (ક. ૧૩૮)

૨૭. **અવ્યય:**—જે શબ્દના રૂપમાં કાંઈ ફેરફાર થતો નથી (એટલે જે શબ્દને જાતિ, વિભક્તિ અથવા વચન લાગતું નથી), તેને **અવ્યય** કહે છે; જેમ:—અથવા, પણ, ને, અને, સારૂ, માટે, ના, નહી, રે, ઓહો, અરે, પછી, આગળ, નહી તો, કેમકે, કદાચ, એટલે, અગર, જો, કે, જે, તો, જો અગર, પરંતુ, રખેને, તોપણ, કારણ કે, વળી, વાસ્તે, અગાઊ, અંદર, આગળ, ઉપર, કને, ગમ, જોડે, તરફ, નીચે, પુંઠે, પાછળ, પાસે, પેહેલાં, બાહાર, વતી, કરતાં, વડે, લીધે, કરીને, બદલે, હમણાં, અત્યારે, કયારે, જયારે, ત્યારે, હવે, હમેશાં, આજ, વળતી, હજી, તરત, પ્રથમ, આખરે, રોજ, નિત્ય, વારંવાર, ત્યાં, જ્યાં, ક્યાં, આં, આમ, તેમ, એમ, જેમ, કેમ.

૨૮. નામ ત્રણ જાતનાં છે; **વિશેષનામ, સામાન્યનામ,** અને **ભાવવાચકનામ.**

૨૯. **વિશેષનામ:**—ચોકસ જગ્યા અથવા ચોકસ માણસને જે નામ આપેલું હોય, તેને **વિશેષનામ** કહે છે. વિશેષનામમાં માણસનાં નામ, ખંડ, શેહેર, દેશ, ગામ, પહાડ, નદી, ટાપુનાં નામ, (નકશાઓમાં જે નામો આવેલાં હોય તે) અને કોઈ ચીજનાં અથવા પ્રાણીનાં ખાસ નામ આવે છે. જેમ:—નરોત્તમ, કાવસજી, એશિઆ, અમદાવાદ, ગીરનાર, તાપી, કોહીનુર.

૩૦. **સામાન્યનામ:**—એક વર્ગની કોઈપણ ચીજને જે નામ લાગે તે નામ **સામાન્યનામ** કહેવાય છે. જેમ:—શેહેર, બ્રાહ્મણ, માણસ, હીરો, વર, ઘોડો, ફળ, ગગન, વગેરે જે નામને હાથ લગાડી શકીએ અથવા જોઈ શકીએ, તે સામાન્યનામ છે.

૩૧. **ભાવવાચક:**—ગુણનાં નામો અથવા જે નામો આપણે જોઈ શકતા નથી અથવા જેને હાથ લગાડી શકતા નથી, તે નામો **ભાવવાચકનામ** કહેવાય છે. જેમ:—મીઠાશ, મોટાઈ, રતાશ, શુરાતન, વિદ્યા, મદદ; માર; ખપ, વગેરે.

જે નામને **પણ** કે **પણું** શબ્દ લાગેલો હોય, તે નામ ઘણું ખરું ભાવવાચક હોય છે. જેમઃ–ગાંડપણ,શાણપણ, મોટપણ, ડહાપણ, સમપણ, ઘડપણ, દાસપણું, કવિપણું, જંગલીપણું.

જાતિ.

૩૩. જાતિ ત્રણ છે, **નરજાતિ, નારીજાતિ,** અને **નાન્યતરજાતિ.**

૩૪. **નરજાતિઃ**—જે નામ નરની પેઠે બોલાય, અથવા જેને કેવો કે કેવા લાગે છે. તે **નરજાતિ** છે. જેમઃ–છોકરો, પાઠ, વાઘ, કુવો, હુકમ, ધર્મ, રાજા, લાડુ, ખડીઓ, ગડગડાટ, સોમ, માગશર, હિમાલય, ભાઈ, માળી, મહિના, છોકરા.

૩૫. **નારીજાતિઃ**—જે શબ્દ નારી અથવા ઓની મુઆફક બોલાય અથવા જેને કેવી લાગે તે **નારીજાતિ** છે. જેમઃ–વાડી, કેરી, ચોપડી, વીજળી, શીખામણ, જુ, વાત, ગંગા, ગાય, લેખણ, માયા,. ખો, જળો, સાંજ, પૃથ્વી, પ્રજા, સત્યતા, ગરબડ.

૩૬. **નાન્યતરજાતિઃ**—જે શબ્દ નર અથવા નારીજાતિનો ન હોય અથવા જેને કેવું કે કેવાં લાગે, તે **નાન્યતરજાતિ** છે. જેમઃ– જંગલ, મેદાન, જનાવર, છોકરૂં, છાપરૂં, ડહાપણ, લીંબુ, પંખુ, અમદાવાદ, ઘી, મરી, મ્હોં, છોકરાં, વરસો.

૩૭. ઘણું કરીને જે નામને છેડે **ઓ** હોય, તે નરજાતિ, જેને છેડે ઇ હોય તે નારીજાતિ, અને જેને છેડે ઉ લાગે તે નાન્યતરજાતિ છે.

૩૮. **સામાન્યજાતિઃ**—જે શબ્દની જાતિ નર, નારી, કે નાન્યતર નહી માલમ પડે, તેની **સામાન્યજાતિ** જાણવી. જેમઃ-હું તને રૂપીઓ આપું છું; કાઈ આવે છે; આ દાખલામાં **હું, તને** અને **કોઈ** સામાન્યજાતિમાં છે.

વચન.

૩૯. વચન બે છે; **એકવચન** અને **બહુવચન**.

૪૦. **એકવચનઃ**—જે શબ્દમાં એકપણાનો અર્થ હોય અથવા જે શબ્દ એક જ ચીજ બતાવે, તે **એકવચન** છે. જેમઃ-છોકરો, ચોપડી, ઘડીઆળ.

૪૧. **બહુવચનઃ**—જે શબ્દમાં એક કરતાં વધારે ચીજનો અર્થ આવે છે, અથવા જે શબ્દ એક કરતાં વધારે ચીજ દેખાડે છે, તે **બહુવચન** છે. જેમઃ-છોકરાઓ, ચોપડીઓ, ઘડીઆળો.

૪૨. નરજાતિના જે નામને છેડે **ઓ** કે **યો** આવે છે, તે **ઓ** અને **યો** નો બહુવચનમાં **આ** કે **યા** થાય છે. જેમઃ-છોકરો—છોકરા કે છોકરાઓ; ઘોડો—ઘોડા કે ઘોડાઓ; બળદીઓ—બળદીયા.

૪૩. નાન્યતરજાતિના નામને છેડે ઉ આવેલો હોય, તેનું બહુવચન **આંથી** થાય છે. જેમઃ-ઈંડું-ઈંડાં, છોકરું-છોકરાં, કુતરું-કુતરાં.

૪૪. જે નામને છેડે ઈ આવે, તેનું બહુવચન **ઓ** ઉમેરવાથી થાય છે. જેમઃ-હાથી-હાથીઓ, માળી-માળીઓ.

૪૫ વાળ, દાણા, પાણી, રુ, સોનું, રૂપું, ડહાપણ, નીતિ, ઇચ્છા, વગેરે નામો **એકવચન**માં જ વપરાય છે, પણ જ્યારે પદાર્થની જુદી જુદી જાતો દેખાડવી હોય, ત્યારે ઉપલાં નામો બહુવચનમાં આવે છે. **જેમઃ-મેં બે કુવાનાં પાણી પીધાં.**

૪૬. મરી, તલ, ઘઉં, મગ, અડદ, ફાંશાં વગેરે નામો **બહુવચનમાં** જ રહે છે.

વિભક્તિ.

૪૭. **વિભક્તિ:**—વાકયમાં દરેક શબ્દ એકબીજાની સાથે જે સંબંધ રાખે છે અને તે સંબંધ જે પ્રત્યયથી જણાય છે, તે પ્રત્યયને **વિભકિત** કહે છે.

શબ્દને જમણે હાથે એક અથવા વધારે અક્ષર મુકવામાં આવે છે, તેને **પ્રત્યય** કહે છે; ઘરમાં, છોકરાંને, એ શબ્દોમાં **માં, ને,** પ્રત્યય છે.

શબ્દને ડાબે હાથે એક કે વધારે અક્ષર મુકવામાં આવે, તે **ઉપસર્ગ** કહેવાય છે; ગેરહાજર એમાં **ગેર** ઉપસર્ગ છે.

૪૮. વિભકિત સાત છે: પેહેલી, બીજી, ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી, છઠ્ઠી અને સાતમી.

૪૯. પેહેલી વિભકિતનો પ્રત્યય કાંઈ નથી.
બીજીનો પ્રત્યય **ને.**
ત્રીજીનો પ્રત્યય **એ.**
ચોથીનો પ્રત્યય **ને.**
પાંચમીનો પ્રત્યય **થી, થકી.**
છઠ્ઠીનો પ્રત્યય **નો, ની, નું, ના, નાં.**
સાતમીનો પ્રત્યય **માં** અને **એ.**

સાતમી વિભક્તિના પ્રત્યય એનો અર્થ **ઉપર, આગળ, માં,** થતો હોય, તો તે નામની વિભકિત સાતમી કરવી, નહી તો ત્રીજી કરવી. જેમ:-રાજા ગાદીએ બેઠો; તે ઘોડે બેસી આવ્યો; વીજળી બારીએ ઉભી હતી; તે ચીજ ઘણે ઠેકાણે મળે છે.

બીજીનો પ્રત્યય **ને** છે અને ચોથીનો પ્રત્યય **ને** છે, માટે જે નામને **ને** લાગ્યો હોય, તે નામની પછી માટે, કાજે, વાસ્તે, સારૂં, લીધે, એવા શબ્દ આવ્યા હોય, તો તે નામની ચોથી વિભક્તિ કરવી. જેમઃ-રણછોડને માટે ચોપડી લાવજો; મેહેતાજીએ છોકરાને સારૂ કલમ આણી.

૫૦. નામને એકવચન અને બહુવચનમાં વિભક્તિના પ્રત્યય આ પ્રમાણે લાગે છેઃ—

	એકવચન.	**બહુવચન.**
૧ લી વિ૦	ચોપડી....................	ચોપડીઓ.
૨ જી વિ૦	ચોપડીને.	ચોપડીઓને.
૩ જી વિ૦	ચોપડીએ	ચોપડીઓએ.
૪ થી વિ૦	ચોપડીને	ચોપડીઓને.
૫ મી વિ૦	ચોપડીથી	ચોપડીઓથી.
૬ ઠી વિ૦	ચોપડીનો ની, નું, ના, નાં,	ચોપડીઓનો, ની, નું,ના, નાં.
૭ મી વિ૦	ચોપડીમાં	ચોપડીઓમાં.

એક આઠમી વિભક્તિ છે, જેને **સંબોધન** કહે છે. એ વિભક્તિ, જ્યારે કોઈને નામ દઈ બોલાવતા હોઈએ, ત્યારે વપરાય છે. જેમઃ-**ઈશ્વર**, અખુટ દોલત એને આપજે; **છોકરા**, થોડું પાણી લાવ; **ભાઈ**, કેમ રડે છે **બેટા**; ઉમરાવોએ એને કહ્યું કે **સાહેબ**, એમને છોડવા ન જોઈએ; ન્યાયાધીશે કહ્યું, **કુંવરજી**, આવી બેઅદબી ને તોફાન અહીંઆં આપને કરવું ન ઘટે.

સર્વનામ.

૫૨. **સર્વનામઃ**—જે શબ્દ નામને બદલે મુકવામાં આવે છે, તે શબ્દને **સર્વનામ** કહે છે.

૫૩. **સર્વનામના** પાંચ વર્ગ કર્યા છે; **પુરૂષ** સર્વનામ, **દર્શક** સર્વનામ, **પ્રશ્નાર્થક** સર્વનામ, **સંબંધી** સર્વનામ અને **સામાન્ય** કે **અનિશ્ચિત** સર્વનામ.

૫૪. **પુરૂષ** સર્વનામ: હું, તું, તે.

૫૫. **દર્શક** સર્વનામ: આ, એ, પેલો, ઓલ્યો, તે.

૫૬. **પ્રશ્નાર્થક** સર્વનામ: કોણ, કયો, શું.

૫૭. **સંબંધી** સર્વનામ: જે, તે.

૫૮. **સામાન્ય** સર્વનામ: કોઈ, કોઈએક, કંઈ, હરકોઈ, અમુક, ફલાણું, હરેક, દરેક, સર્વ, સહુ, કેટલા, સઘળા, હરેક, બધું.

હું પેહેલો પુરુષ સર્વનામ, **તું** બીજો પુરુષ સર્વનામ અને **તે** ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ છે. બોલનાર માણસ પોતાને માટે જે સર્વનામ વાપરે, તે પેહેલો પુરુષ કેહેવાય છે; બોલનાર માણસ વાત સાંભળનાર માણસને માટે જે સર્વનામ વાપરે, તે બીજો પુરુષ સર્વનામ છે; બોલનાર માણસ બીજો કોઈ પુરુષ અથવા ચીજ વીશે બોલતો હોય અને તેને માટે જે સર્વનામ વાપરે, તે ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ છે.

૬૦. સર્વનામનાં રૂપ (એટલે સર્વનામને એકવચન અને બહુવચનમાં સાતે વિભકિતના પ્રત્યયો લગાડવા.)

પેહેલો પુરૂષ (હું)

વિ૦	એકવચન.	બહુવચન.
૧.	હું........................	અમે, અમો, આપણે.
૨.	મને, મુજને, મારે	અમને, અમોને, અમારે, આપણે.
૩.	મેં, મારે	અમે, અમોને, અમારે, આપણે.
૪.	મને, મુજને, મારે	અમને, અમારે, અમોને, આપણને.
૫.	મારાથી, મુજથી	અમારાથી, અમોથી, આપણાથી.

વિ૦	એકવચન.	બહુવચન.
૬.	મારો,-રી,-રું,-રા,-રાં, મુજ	અમારો,-રી,-રું,-રા,-રાં.-આપણો,ણી,-ણું,-ણા,-ણાં.
૭.	મારામાં, મુજમાં................	અમારામાં, આપણામાં.

૬૧. બોલનાર માણુસ પોતાની સાથેનાં બીજાં માણુસને પણુ સામેલ કરીને બોલે છે, ત્યારે આપણુ અથવા આપણેનું રૂપ વાપરવામાં આવે છે.

૬૨. **બીજો પુરુષ (તું)**

વિ૦	એકવચન.	બહુવચન.
૧.	તું	તમે, તમો, આપ.
૨.	તને, તારે, તુજને.........	તમને, તમારે, આપને.
૩.	તેં, તારે	તમે, તમારે, આપે.
૪.	તને, તારે, તુજને	તમને, તમારે, આપને.
૫.	તારાથી, તુજથી	તમારાથી, આપથી.
૬.	તારો,-રી,-રું,-રા,-રાં,-તુજ	તમારો,-રી,-રું,-રા,-રાં. આપનો.
૭.	તારામાં,-તુજમાં	તમારામાં, આપમાં.

૬૩. મોટા માણુસની સાથે વાત કરવામાં તમેને બદલે આપ શબ્દ વાપરવામાં આવે છે.

૬૪. **ત્રીજો પુરૂષ (તે)**

વિ૦	એકવચન.	બહુવચન.
૧.	તે........................	તેઓ, તે.
૨.	તેને	તેઓને, તેમને.
૩.	તેણે	તેઓએ, તેમણે.
૪.	તેને	તેઓને, તેમને.
૫.	તેથી	તેઓથી, તેમનાથી.
૬.	તેનો,-ની,-નું,-ના,-નાં ...	તેઓનો,-તેમનો,-ની,-નું,-ની,—ના.
૭.	તેમાં......................	તેઓમાં, તેમનામાં.

૬૫. પોતે **સ્વાર્થ સર્વનામ** છે; એકવચન અને બહુવચનમાં એનાં રૂપ સરખાં છે અને તેને નીચે પ્રમાણે વિભક્તિ લાગે છે:—

૬૬. વિ૦ **પોતેનાં રૂપ.**	વિ૦ **કોણનાં રૂપ.**
૧. પોતે.	૧. કોણ.
૨. પોતાને.	૨. કોણને, કોને, કેને.
૩. પોતે.	૩. કોણે, કેણે.
૪. પોતાને.	૪. કોણને, કોને, કેને.
૫. પોતાથી.	૫. કોણથી, કોનાથી, કેનાથી.
૬. પોતાનો, ની, નું, ના, નાં.	૬. કોણનો, કોનો, કેનો.
૭. પોતામાં.	૭. કોણમાં, કોનામાં, કેનામાં.

૬૭. વિ૦ **શુંનાં રૂપ**	વિ૦ ૬૮. **કોઈનાં રૂપ.**
૧. શું, શો.	૧. કોઈ.
૨. શાને, શેને.	૨. કોઈને.
૩. શાણે, શેણે.	૩. કોઈએ.
૪. શાને, શેને.	૪. કોઈને.
૫. શાથી, શેથી.	૫. કોઈથી.
૬. શાનો, શેનો.	૬. કોઈનો.
૭. શામાં, શેમાં.	૭. કોઈમાં.

૬૯. શું નું બહુવચન **શાં** થાય છે; અને શોનું બહુવચન **શા** થાય છે.

કોઈનાં રૂપ બંને વચનમાં સરખાં છે.

૭૦. **જે** તથા **એ** નાં રૂપ.

વિ૦ એકવચન.	બહુવચન.
૧. જે	જેઓ, જે.
૨. જેને	જેઓને જેમને.
૩. જેણે	જેઓએ, જેમણે.
૪. જેને	જેઓને, જેમને.
૫. જેથી	જેઓથી, જેમનાથી.
૬. જેનો	જેઓનો, જેમનો.
૭. જેમાં	જેઓમાં, જેમનામાં.

૭૧. બીજાં સર્વનામને પણ એ જ પ્રમાણે સાતે વિભક્તિના પ્રત્યયો લગાડવામાં આવે છે.

૭૨. દર્શક સર્વનામ, પ્રશ્નાર્થક સર્વનામ, સંબંધી સર્વનામ, અને સામાન્ય સર્વનામની પાસે જો નામ આવે, તો દર્શક, પ્રશ્નાર્થક, સંબંધી કે સામાન્ય વિશેષણ જાણવું. જેમઃ—એ છોકરો; કયો છોકરો; જે છોકરો; કેટલા છોકરા.

૭૩. જે નામને બદલે સર્વનામ મુકવામાં આવે, તે નામની જાતિ અને વચન તે સર્વનામને લાગે છે.

૭૪. **પોતે, આપણે, તમે, અમે,** એ સર્વનામોની પેહેલી તથા બીજી વિભક્તિ સરખી જ છે; માટે એ સર્વનામની વિભક્તિ જાણવી હોય, તો તે સર્વનામને બદલે કોઈ નામ મુકી જોવું અને તે નામ જે વિભક્તિમાં બરાબર વાકયમાં બોલાય, તે વિભક્તિ એ સર્વનામની કરવી. જેમઃ—આપણે કામ કર્યું; જો એમાં આપણેને બદલે કોઈ નામ મુકીએ, તો છોકરાઓએ કામ કર્યું, એમ બરાબર વાકય બોલાય છે; પણ છોકરાઓ કામ કર્યું એમ બોલાતું નથી; માટે આપણે ત્રીજી વિભક્તિ છે. આપણે બોલ્યા; એમાં છોકરાઓ બોલ્યા, એમ બરાબર બોલાય છે; અને છોકરાઓએ બોલ્યા, એમ બોલાતું નથી,

માટે આપણે પેહેલી વિભક્તિ છે. **પોતે** કે **તમે** કામ કર્યું; એમાં છોકરાઓએ કામ કર્યું બોલાય છે; માટે પોતે અને તમે ત્રીજી વિભક્તિમાં છે.

૭૫. દર્શક સર્વનામ આ, એ, તે, ઉપરથી, આવો, એવો, તેવો, આવડો, એવડો, તેવડો, આટલો, એટલો, એવાં રૂપ થાય છે. એ રૂપો ઘણાં ખરાં વિશેષણ રૂપે વપરાય છે. સંબંધી સર્વનામનાં જે ઉપરથી, જેવું, જેવડું, જેટલું, એવાં રૂપ થાય છે; એ સર્વનામની પછવાડે દર્શક સર્વનામ તેવું, તેવડું, તેટલું, અનુક્રમે આવે છે.

વિશેષણ.

૭૬. જે શબ્દ નામનો ગુણ સંખ્યા વગેરે બતાવે છે તેને **વિશેષણ** કહે છે. જેમઃ—ડાહ્યો છોકરો, પાંચ છોકરા, સાતમી ચોપડી, એમાં ડાહ્યો ગુણવિશેષણ ને પાંચ સંખ્યાવિશેષણ છે, અને સાતમી સંખ્યા-અનુક્રમવિશેષણ છે.

૭૭. વિશેષણ જે નામનો ગુણ બતાવે તે નામ તેનું **વિશેષ્ય** કહેવાય છે. જેમઃ—ડાહ્યો છોકરો અને પાંચ છોકરા; એમાં છોકરો અને છોકરા વિશેષ્ય છે.

૭૮. વિશેષણ જે નામનો ગુણ બતાવે તે નામની એટલે તેના વિશેષ્યની જાતિ, વિભક્તિ અને વચન વિશેષણને લાગે છે. જેમઃ—વીજળી કરીને તેની મોટી બેન હતી; એમાં મોટી નારીજાતિ, પેહેલી વિભક્તિ અને એકવચનમાં છે.

૭૯. વિશેષણ ઘણું ખરું નામની પેહેલાં મુકવામાં આવે છે. પણ કોઈ વેળા વિશેષણ જે નામનો ગુણ બતાવે તે નામથી ઘણું દૂર મુકવામાં આવે છે; જેમઃ—ઠાકોરે **આ બધી** વાત સાંભળી; એ

બાદશાહ રણમાં શૂરો હતો; મહમુદની જોડે આવેલા મુસલમાન જબરા અને **લાલચોળ** હતા.

૮૦. જ્યારે જુદી જુદી જાતિના વિશેષ્ય આવે છે, ત્યારે વિશેષણ અથવા તેમને બદલે જે સર્વનામ આવે, તે નાન્યતરજાતિમાં હોય છે. જેમઃ-મારી પાસે એક સસલો, બે કૂતરી અને એક મેઢું છે, **તેઓ** એક બીજા સાથે ઘણી ગમત કરે છે; અને ઘણાં **માયાળુ** છે. એમાં **તેઓ** અને **માયાળુ** નાન્યતરજાતિમાં છે.

૮૧. વિશેષણ સર્વનામનો ગુણ બતાવે, ત્યારે તે સર્વનામની જાતિ, વિભક્તિ અને વચન તે વિશેષણને લાગે છે. જેમઃ-તે પૈસાનો **લોભી** હતો. એ ઘણો **પાપી** હતો.

૮૨. જ્યારે બે વિશેષણ સાથે આવે અને જો પહેલું વિશેષણ બીજા વિશેષણનો ગુણ બતાવે, તો પહેલું વિશેષણ ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય કરવું. જેમઃ-ત્યાં **બહુ** મોટું તળાવ છે; તે છોકરો **થોડો** હુશીઆર નથી

૮૩. જ્યારે બે વિશેષણ સાથે આવે અને જો બન્ને વિશેષણ નામનો જ ગુણ બતાવે, ત્યારે બન્ને વિશેષણ જ કરવાં. જેમઃ-તેને બદલે **બીજા ઘણા** શત્રુ ઉભા થયા; **એક ડાહી** સ્ત્રીએ રાજનું રક્ષણ કર્યું; **એક તુટેલું** મોટું તળાવ ત્યાં છે.

૮૪. જ્યારે વિશેષણ ક્રિયાપદનો ગુણ બતાવે, ત્યારે ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય કરવું. જેમઃ-મને હિસાબ કરવા **બહુ** ગમે છેઃ ખરાદી લાકડાનાં રમકડાં સંઘાડા ઉપર ચડાવીને **સાફ** ઉતારે છે.

૮૫. જ્યારે વિશેષણ **હો** ક્રિયાપદના ધાતુની સાથે આવે, ત્યારે તે વિશેષણ વિશેષણ જ થાય છે. જેમઃ-અસલના હિંદુ **પૈસે ટકે સુખી** હતા.

ક્રિયાપદ.

૮૬. કોઈ પ્રાણી અથવા ચીજ શું કરે છે, અથવા કેવી સ્થિતિમાં છે, તે જણાવનાર શબ્દને **ક્રિયાપદ** કહે છે. જેમઃ-તે પૈસા **આપેછે**; હું **બેઠો**; છોકરો **જાય છે**.

૮૭. ક્રિયાપદના મૂળને ...ુ કહે છે;—કર, જા, બેસ, લખ. ધાતુ ઉપરથી ક્રિયાપદનાં જુદાં જુદાં રૂપ બને છે. જેમ—લખ ઉપરથી લખું છું, લખતો, લખીએ વગેરે.

૮૮. બીજા પુરુષના એકવચનમાં અનિયમિત વર્ત્તમાનકાળમાં આજ્ઞાર્થે ક્રિયાપદનું જે રૂપ બોલાય, તે જ ગુજરાતીમાં ક્રિયાપદનો ધાતુ જાણવો. જેમઃ-તું ખા; તું કર, તું બેસ.

૮૯. **કર્ત્તાઃ**-ક્રિયા અથવા કામના કરનારને **કર્ત્તા** કહે છે. જેમઃ-**છોકરાંએ** નેતર વાળી. એમાં વાળવાનું કામ છોકરાંએ કર્યું. માટે **છોકરાંએ કર્ત્તા** છે.

૯૦. **કર્મઃ**-કર્ત્તા જે પ્રાણી અથવા વસ્તુ ઉપર પોતાનું કામ લાગુ પાડે છે, તે પ્રાણી અથવા વસ્તુને **કર્મ** કહે છે. જેમઃ-છોકરાએ **નેતર** વાળી, એમાં વાળવાનું કામ નેતર ઉપર થયું, માટે **નેતર** કર્મ છે.

૯૧. ધાતુના મુખ્ય ભાગ બે છે; **અકર્મક** ને **સકર્મક**.

૯૨. જ્યારે કર્ત્તા પોતાનું કામ બીજા પ્રાણી અથવા વસ્તુ ઉપર લાગુ પાડતો નથી પણ પોતા ઉપર જ લાગુ પાડે છે, ત્યારે ક્રિયાપદ **અકર્મક** કહેવાય છે. જેમઃ-છોકરો **બેસે** છે; પથ્થર **પડયા**.

૯૩. જ્યારે કર્ત્તા પોતાનું કામ બીજાં પ્રાણી અથવા વસ્તુ ઉપર લાગુ પાડે છે, ત્યારે ક્રિયાપદ **સકર્મક** કહેવાય છે. જેમઃ-છોકરો નેતર **વાળે** છે; હું કલમ **ઘડું** છું, તેણે ચોપડી **વાંચી**.

૯૪. કોઈ ક્રિયાપદ સકર્મક છે, કે અકર્મક છે, એ પારખવું હોય, તો પેહેલાં ક્રિયાપદનો ધાતુ શોધી કહાડવો, પછી ધાતુને **નાર** પ્રત્યય

લગાડવો અને પછી કોણ સવાલ પૂછવો; પછી તે જ ધાતુને **વાનું** પ્રત્યય **લગાડવો અને શું** સવાલ પૂછવો. જો કોણ અને શુંનો જવાબ જૂદો જૂદો આવે તો ક્રિયાપદ સકર્મક જાણવું અને કોણ તથા શુંનો જવાબ એક જ અથવા તે જ આવે તો અકર્મક જાણવું. જેમ:–છોકરો પાઠ લખે છે. એમાં ક્રિયાપદનો ધાતુ લખ. એ ધાતુને **નાર** પ્રત્યય લગાડવાથી લખનાર થયો; હવે કોણનો સવાલ પૂછવો. લખનાર કોણ? જવાબ છોકરો; એ જ ધાતુને વાનું પ્રત્યય લગાડવો, તો લખવાનું થયું; પછી શુંનો સવાલ પૂછવો. લખવાનું શું? તો જવાબ પાઠ આવ્યો; કોણ તથા શુંનો જવાબ જૂદા જૂદા આવ્યા માટે સકર્મક ક્રિયાપદ થયું. હરિ દોડે છે, એમાં પણ ઉપર પ્રમાણે સવાલ પૂછવા, જેમ, દોડનાર કોણ, દોડવાનું શું તો હરિ; એમાં કોણ તથા શુંનો જવાબ એક જ આવ્યો તેથી ક્રિયાપદ અકર્મક છે.

૯૫. કોણનો જે જવાબ આવે તે **કર્ત્તા** અને શુંનો જે જવાબ આવે તે **કર્મ**.

૯૬. **સકર્મક ક્રિયાપદના ધાતુ**:–કહે, કથ, કર, કાઢ, ખા, ખાંડ, ખેંચ; ગણ, ગોખ, ઘસ, ચાવ, ચીપ, ચુપ, છાપ, છોડ, છોલ, જાણ, જીત, જો, તોલ, દળ, દાબ, દે, દેખ, ઘડ, ધાર, નાંખ, પરોવ, પાથર, પી, પીરસ, ફેરવ, બાંધ, ભણાવ, ભરડ, ભુલ, માન, રાંધ, લખ, લે, વહેંચ, વહેર, વાપર, વાંચ, વેચ, શીવ, સહે, સાંધ, સાંભળ, આંક, ઉરાડ.

૯૭. **અકર્મક ક્રિયાપદના ધાતુ**:–કકળ, કુદ, કોહો, ખળ, ખર, ખસ, ગર, ચડ, ચળક, ચાલ, જે, જનમ, જંપ, જા, ઠર, ડુબ, તપ, તર, થા, દમ, દખ, દીપ, દુઃખ, ધસ, નાહ, નાસ, નીકળ, પડ, પ્રકાશ, ફર, બચ, બીહ, બેસ, ભટક, જમ, ભળ, મળ, મર, રમ, રહે, રખડ, રઝળ, રો, વરસ, વળગ, સડ, સુ, શરમા, હીંડ, હો, આવ, ઉછળ, ઉતર, ઓળખ.

૯૮. જયારે **ક્રિયાપદનો** કર્તા જણાતો નથી ત્યારે **ભાવક-તૃક કે અક-તૃક** કહેવાય છે. જેમ, બેન બેનને બનતું નથી; મને પેટમાં દુખે છે.

ઘણી વખત ક્રિયાપદનો કર્તા અધ્યાહાર હોય છે. જેમકે, ખા, પી, દોડ, બેસ, રમ, એમાં કર્તા તું **અધ્યાહાર** છે. ખાઓ, પીઓ, દોડો, બેસો, રમો, એમાં **તમે** કર્તા અધ્યાહાર છે. ખાઈએ, પીઈએ, દોડીએ, રમીએ, એમાં કર્તા **આપણે કે અમો** અધ્યાહાર છે. કહે છે, આવે છે, એમાં **તેઓ** (લોકો) કર્તા અધ્યાહાર છે.

૯૯. કેટલાંક ક્રિયાપદને બે કર્મ હોય છે; એક કર્મને **ઉપસ્થ** કર્મ અને બીજાને **અનુપસ્થ** કર્મ કહે છે. જે કર્મને **ને** લાગેલો હોય તેને અનુપસ્થ કર્મ સમજવું. જેમ, હું તને પૈસા આપું છું, એમાં **તને** અનુપસ્થ કર્મ છે; અને **પૈસા** ઉપસ્થ (ખરૂં) કર્મ છે.

૧૦૦. ક્રિયાપદને ભેદ, અર્થ, કાળ, પુરૂષ, જાતિ, અને વચન લાગે છે, (વિભકિત લાગતી નથી).

ભેદ.

૧૦૧. ભેદ ત્રણ છે. **મૂળભેદ, સહ્યભેદ, પ્રેરકભેદ.**

૧૦૨. **મૂળભેદ**:—ક્રિયાપદના ધાતુને કાળ વગેરેના પ્રત્યય લાગીને જે રૂપ થાય છે તેને મૂળભેદનાં ક્રિયાપદ કહે છે. જેમ, લખે છે, કર્યું, લખાશે, સાંભળવું.

૧૦૩. **સહ્યભેદ**:—મૂળ ધાતુના આકારમાં કાંઈ ફેરફાર થઈને જે રૂપ થાય છે તેને સહ્યભેદ કહે છે. જેમ, લખાય, લખાઈ, લખાયું, કરાયું, સંભળાયું.

૧૦૪. ક્રિયાનો કરનાર પેહેલી કે ત્રીજી વિભકિતમાં હોય તો ક્રિયાપદ મૂળભેદનું સમજવું. જેમ હું વાંચું છું, તેણે વાંચ્યું.

૧૦૫. ક્રિયાપદનો કરનાર પાંચમી વિભકિતમાં હોય ત્યારે ક્રિયાપદ સહ્યભેદનું જાણવું, જેમ મારાથી વંચાયું.

૧૦૬. મૂળભેદ ઉપરથી સહ્યભેદ નીચે પ્રમાણે થાય છે:—

(૧) વ્યંજનાન્ત ધાતુને છેડે **આ** ઉમેર્યાથી. જેમ, લખ, લખા, કર, કરા. એવા ધાતુના પેહેલા અક્ષરમાં જો **આ** આવે તો તે જઈને **અ** થાય છે. જેમ, માર, મરા, જાળવ, જળવા, નાંખ, નંખા.

(૨) સ્વરાંત છેડાના ધાતુને અંતે સહ્યભેદમાં **વા** વધે છે. જેમ, ખા, ખાવા, પી, પીવા, જો, જોવા.

પ્રેરકભેદ:—વ્યંજનાન્ત છેડાને **આવ** ને **આડ** લાગે છે. સ્વરાંતમાં **વાડ** લાગે છે. જેમ, લખવું, લખાવ, ખા, ખવાડ.

મૂળભેદ ઉપરથી પ્રેરકભેદ તથા સહ્યભેદ થાય છે, તેના દાખલા:—

મૂળભેદ.	**સહ્યભેદ.**	**પ્રેરકભેદ.**
પડ.	પડા.	પડાવ.
દબ.	દબા.	દબાવ.
ઉકળ	ઉકળા.	ઉકળાવ
ઠર.	ઠરા.	ઠરાવ.
ફર.	ફરા, ફેરવા.	ફરાવ, ફેરાવ.
ભર.	ભરા, ભેરવા.	ભરાવ, ભેરાવ.
કર.	કરા.	કરાવ.
પરણ.	પરણા.	પરણાવ.
દળ.	દળા.	દળાવ.
આપ.	અપા.	અપાવ.
આંક.	અંકા.	અંકાવ.
રાખ.	રખા.	રખાવ.
ધાવ.	ધવા.	ધવાડ,
ગા.	ગવા.	ગવાડ, ગવરાવ.
ખા.	ખવા.	ખવાડ, ખવરાવ,

મૂળભેદ.	સહ્યભેદ.	પ્રેરકભેદ.
શીવ.	*શીવા.	શીવાડ, શીવરાવ.
વાગ.	વગા.	વગડાવ, વગાડ.
લે.	લેવા.	લેવાડ, લેવરાવ.
કહે.	કહેવા.	કહેવાડ, કહેવરાવ.
જો.	જોવા.	જોવાડ, જોવરાવ.
ધો.	ધોવા.	ધોવાડ, ધોવરાવ.

અર્થ.

૧૦૭. **અર્થ**:–કોઈ ક્રિયા થતાં કહેનારનો ભાવ શો છે અથવા બોલનાર જે બોલે છે, તે નિશ્ચય જાણીને બોલે છે કે મનમાં સંદેહ રાખી બોલે છે, કે હુકમના રૂપમાં બોલે છે, તે ક્રિયાપદના **અર્થ** કહેવાય છે.

૧૦૮. ક્રિયાપદના અર્થ ત્રણ કર્યા છેઃ **નિશ્ચયાર્થ, આજ્ઞાર્થ** અને **સંકેતાર્થ**.

૧૦૯. **નિશ્ચયાર્થ**:–બોલનાર કોઈ નામ વિષે બોલે છે, એટલે તે માત્ર થઈ ગયું, થાય છે, કે થશે એટલું જ જણાવે છે, ત્યારે જે ક્રિયાપદનાં રૂપ વપરાય છે, તેને નિશ્ચયાર્થનાં રૂપ સમજવાં. જેમ મેં વાચ્યું છે, હું વાંચીશ.

૧૧૦. **આજ્ઞાર્થ**:–જ્યારે બોલનાર હુકમના રૂપમાં બોલે છે, ત્યારે ક્રિયાપદ આજ્ઞાર્થ રૂપનાં કહેવાય છે. જેમ, તું વાંચ, તમે વાંચો, તમે વાંચજો.

૧૧૧. **સંકેતાર્થ**:—જ્યારે બોલનાર મનમાં કાંઇ સંદેહ રાખીને બોલે છે, ત્યારે ક્રિયાપદ સંકેતાર્થ રૂપનાં સમજવાંઃ એ ક્રિયાપદો જો, તો, પણ, વગેરે અવ્યયથી ઓળખાય છે. જેમ, તમે વાંચશો, તો ફાયદો થશે; મેં લખ્યું હોત, પણ કલમ ભાગી ગઈ.

ક્રિયાનાથ.

૧૧૨. **ક્રિયાનાથઃ**—જે શબ્દ પ્રમાણે ક્રિયાપદ, જાતિ, પુરૂષ, અને વચનમાં ફરે છે, તે શબ્દને **ક્રિયાનાથ** કહે છે. જેમ, છોકરી આવી, રાજાએ ગાદી લીધી, તેનાથી જવાયું. પેહેલા દાખલામાં છોકરી ક્રિયાનાથ છે; બીજા દાખલામાં ગાદી અને ત્રીજા દાખલામાં ક્રિયાનો ભાવ ક્રિયાનાથ છે.

કાળ.

૧૧૩. **કાળઃ**—જે વખતમાં ક્રિયા અથવા કામ બને તેને ક્રિયાપદનો કાળ કહે છે.

૧૧૪. મુખ્ય કાળ ત્રણ છેઃ **ભૂતકાળ, વર્ત્તમાનકાળ, ભવિષ્યકાળ.**

૧૧૫. **ભૂતકાળઃ**—જે ક્રિયા કે કામ ગયા વખતમાં બની ગયું હોય, તેને **ભૂતકાળ** લાગે છે. તે ગયો, તેણે વાંચ્યું.

૧૧૬. **વર્ત્તમાનકાળઃ**—જે ક્રિયા ચાલતા વખતમાં બને છે, તેને **વર્ત્તમાનકાળ** લાગે છે. તે કામ કરે છે, છોકરી આવે છે.

૧૧૭. **ભવિષ્યકાળઃ**—જે ક્રિયા આવતા વખતમાં બનવાની હોય, તેને **ભવિષ્યકાળ** કહે છે. હું કાલે ગામ જઈશ, ઝાડ ઉપર હવે ફળ આવશે.

૧૧૮. વર્ત્તમાનકાળના ક્રિયાપદને છેડે વું, એ, ઉં, ય, છે, નથી, આવે છે. ભૂતકાળના ક્રિયાપદને છેડે યો, ઈ, યું, યા, યાં, આવે છે, અને ભવિષ્યકાળના ક્રિયાપદને છેડે શ, શે, શું, શો, જે, જો, આવે છે.

૧૧૯. વર્ત્તમાનકાળના ત્રણ પ્રકાર છેઃ—**વર્ત્તમાનકાળ, અનિયમિત વર્ત્તમાનકાળ, વિધિવર્ત્તમાનકાળ.**

૧૨૦. વર્ત્તમાનકાળના દાખલા, વાંચું છું, વાંચીએ છીએ, વાંચે છે, વાંચો છો.

૧૨૧. અનિયમિત વર્ત્તમાનકાળના દાખલા, 'વાંચું', વાંચીએ, વાંચે, વાંચ, વાંચો.

૧૨૨. વિધિવર્ત્તમાનકાળના દાખલા, વાંચવો, વાંચવા, વાંચવી, વાંચવું, વાંચવાં.

૧૨૩. ભુતકાળના ત્રણ પ્રકાર છે, **ભૂત, અનિયમિતભૂત,** અને **સંકેતભૂત**.

૧૨૪. ભુતકાળના દાખલા, વાંચ્યા, વાંચ્યાં, વાંચી, વાંચ્યું.

૧૨૫. અનિયમિતભુતકાળના દાખલા, વાંચતો, વાંચતાં, વાંચતી, વાંચતું, વાંચતાં.

૧૨૬. સંકેતભુતકાળના દાખલા, વાંચત.

૧૨૭. ભવિષ્યકાળના દાખલા, વાંચીશ, વાંચીશું, વાંચશું, વાંચશે, વાંચજે, વાંચશો, વાંચજો.

૧૨૮. નીચલાં ક્રિયાપદ ભુતકાળનાં છેઃ—ખાધું, પીધું, દીઠું, દીધું, કીધું, બેઠું, પેઠું, નાઠું, બીન્યું, સુતું.

કૃદંત.

૧૨૯. **કૃદંત,** ક્રિયાપદના ધાતુને કાંઈ પ્રત્યય લાગીને જે જૂદા જૂદા શબ્દ થાય તેને **કૃદંત** કહે છે. કૃદંતમાં ક્રિયાપદનો પુરો અર્થ હોતો નથી.

૧૩૦. કૃદંતો ઘણી જાતનાં છે, તેમાં નીચલાં મુખ્ય છેઃ— **કૃદંતનામ, કૃદંતવિશેષણ, કૃદંતઅવ્યય, વર્તમાનકૃદંત, ભૂતકૃદંત,** અને **કર્તૃવાચકકૃદંત.**

૧૩૧. **કૃદંતનામ:** જો ધાતુને વો,વા, વી,વું, વો, કે,વાં, પ્રત્યય લાગેલો હોય, તો તેને **કૃદંતનામ** જાણવું. સહવારના **વાંચવું** ઘણું સારૂં છે.

૧૩૨. **કૃદંતવિશેષણ:** જો ધાતુને લો,લા,લું,લી,કે, લાં પ્રત્યય લાગેલો હોય, તો **કૃદંતવિશેષણ** થાય છે. જેમ, એ બાઇ **ભણેલી** હતી.

૧૩૩. **કૃદંતઅવ્યય:** જો ધાતુને ઇ અથવા ઇને પ્રત્યય લાગેલો હોય અને ક્રિયાપદ ભૂતકાળમાં હોય, તો **કૃદંતઅવ્યય** કરવું. જેમ તે ઘોડે **બેસી** આવ્યો; તે કામ **કરીને** ગયો.

૧૩૪. **વર્ત્તમાનકૃદંત:** જો ધાતુને તો,તા,તી,તું,કે,તાં,પ્રત્યય લાગેલો હોય, તો **વર્ત્તમાનકૃદંત** થાય છે. જેમ હું **ચાલતો** ગામ ગયો.

૧૩૫. **ભૂતકૃદંત;** જો **ક્રિયાપદ** ભૂતકાળમાં હોય અને તેને વિભક્તિનો પ્રત્યય લાગેલો હોય અથવા તેની પાસે શબ્દયોગી અવ્યય આવેલો હોય, તો **ભૂતકૃદંત** થાય છે. જેમ મારા **આવ્યા** પછી તે ગયો, વા **વાયાથી** નળીયું ખસ્યું.

૧૩૬. **કર્તૃવાચકકૃદંત:** વાંચનાર, વાંચનારી, વાંચનારૂં, કરનાર, કરનારી, કરનારો.

૧૩૭. જો કૃદંતમાં ક્રિયાપદના જેવો પૂરો અર્થ રહેલો હોય, તો તેને કૃદંત ન કરતાં ક્રિયાપદ જ કરવું. જેમ તેઓ ઘણી લુટ મેળવીને પાછા પોતાને વતન **જતાં**. તમારે આ કામ **કરવું**. છોકરાં સહવારમાં ઉઠીને ઇશ્વરની રોજ પ્રાર્થના **કરતાં**; આપણા પાડોશીને દુઃખ ન **દેવું**; વધારે લાયક આદમી ક્યારે **જાણવો.**

સહાયકારક ક્રિયાપદ.

૧૩૮. **સહાયકારક ક્રિયાપદ:** નીચલાં ક્રિયાપદ સહાયકારક કહેવાય:–છે, નથી, જો, આવ, દે, લાગ, રહે, ચુક, નાખ, રાખ,

જોઈએ, પાડ, દળ, બેસ, લે, માંડ, કર, શક, આ ક્રિયાપદો બીજાં ક્રિયાપદોની જોડે આવીને પેહેલા ક્રિયાપદના અર્થમાં કે કાળમાં ફેર કરે છે. જેમઃ- થઇ જા, થઇ ચુકવું, ઘાઇ નાંખ, જઇ પડ. થઇ શક્યું, માર્યો ગયો, કરવા માંડયું, એમાં બીજું ક્રિયાપદ સહાયકારક કહેવાય છે.

૧૩૯. નથી એ છનું અકર્ણું (ઉલટું) રૂપ છે. બધા પુરૂષ, જાતિ અને વચનમાં એનું સરખું રૂપ રહે છે.

સંયુક્ત ક્રિયાપદ

૧૪૦. કૃદંત અને સહાયકારક ક્રિયાપદ સાથે આવીને **સંયુક્ત** અથવા જોડાયલાં ક્રિયાપદ થાય છે. જેમઃ- આવ્યું હતું; જ્યારે આવાં રૂપ આવે છે, ત્યારે મિશ્રકાળ થાય છે. જેમઃ-

કરતો હોય—દ્વિત્વવર્ત્તમાન.	કરતો હશે—વર્તમાન ભવિષ્ય.
કરતો હોત—વર્ત્તમાનભૂત.	કરેલું છે—વિશેષભૂત વર્તમાન.
કર્યો છે—ભૂતવર્ત્તમાન.	કરેલું હતું—વિશેષદ્વિત્વભૂત.
કર્યો હતો—દ્વિત્વભૂત.	કરેલું હશે—વિશેષભૂત ભવિષ્ય.
કર્યું હશે—ભૂતભવિષ્ય.	કરવાનો છે—ભવિષ્યવર્ત્તમાન.

પ્રયોગ.

૧૪૧. ક્રિયાનાથ ઉપરથી ક્રિયાપદના પ્રયોગ માલમ પડે છે.

૧૪૨. પ્રયોગ ત્રણ છે; **કર્તરિ, કર્મણિ** અને **ભાવે.**

૧૪૩. જ્યારે ક્રિયાનાથ કર્ત્તા હોય (એટલે ક્રિયાપદને કર્ત્તા પ્રમાણે જાતિ, પુરૂષ અને વચન લાગે) ત્યારે કર્તરિ પ્રયોગ કહેવાય છે.

૧૪૪. જ્યારે **ક્રિયાનાથ** કર્મ હોય (એટલે ક્રિયાપદને કર્મ પ્રમાણે જાતિ, પુરૂષ અને વચન લાગે) ત્યારે **કર્મણિ**પ્રયોગ થાય છે.

૧૪૫. જ્યારે કર્તા અથવા કર્મ બંને, ક્રિયાપદનો ક્રિયાનાથ ન થાય ત્યારે તેને **ભાવે**પ્રયોગનું ક્રિયાપદ કહે છે.

૧૪૬. **કર્તરિપ્રયોગ:** જ્યારે ક્રિયાપદ સકર્મક અથવા અકર્મક કહેવાય અને કર્તા પહેલી વિભકિતમાં હોય તો **કર્તરિ**પ્રયોગ થાય છે. જેમ, કુતબુદીન ગાદીએ બેઠો; રાજા પૈસા આપે છે.

૧૪૭. **કર્મણિપ્રયોગ:** જ્યારે ક્રિયાપદ સકર્મક હોય અને કર્તા ત્રીજી અથવા પાંચમી વિભકિતમાં હોય, તો **કર્મણિ**પ્રયોગ જાણવો. જેમ, તેણે પાઠ વાંચ્યો; મારાથી પાઠ વંચાયો.

૧૪૮. **ભાવે પ્રયોગ:** જ્યારે ક્રિયાપદ અકર્મક હોય અને કર્તા ત્રીજી અથવા પાંચમી વિભકિતમાં હોય ત્યારે **ભાવે**પ્રયોગ થાય છે. ભાવે પ્રયોગનું ક્રિયાપદ ત્રીજો પુરૂષ નાન્યતરજાતિ ને એકવચનમાં હોય છે. જેમ રણછોડે જવું; મારાથી બેસાયું.

૧૪૯. કર્તરિપ્રયોગમાં કર્તા પહેલી વિભક્તિમાં હોય છે.

૧૫૦. કર્મણિપ્રયોગમાં ક્રિયાપદ સકર્મક અને ઘણું કરીને ભૂતકાળમાં હોય છે.

૧૫૧. ક્રિયાપદ સકર્મક છે અને ભૂતકાળમાં છે, તોપણ તેમનો કર્મણિપ્રયોગ થતો નથી, પણ કર્તરિપ્રયોગ થાય છે:- અડક્યો, ચૂક્યો, જમ્યો, પામ્યો, બોલ્યો, જાણ્યો, ભૂલ્યો, મળ્યો, લાવ્યો, વળગ્યો, સમજ્યો, શીખ્યો.

૧૫૨. કર્મણિ પ્રયોગનું તથા કર્તરિ પ્રયોગનું કર્મ હોય છે તેને કર્મને અર્થે પેહલી કહે છે. જો તે કર્મને ને પ્રત્યય લાગ્યો હોય તો

બીજી કરવી, જેમકે, તે કલમ ઘડે છે, તેણે કલમ ઘડો, તેણે સીપાઈને બોલાવ્યો, છોકરો પાઠ લખે છે. સકર્મક કૃદંત હોય છે, તો તેનું કર્મ બીજીમાં અથવા બીજીને અર્થે પેહેલીમાં આવે છે, જેમકે તે કામ કરીને ગયો.

૧૫૩. જો ક્રિયાપદનો ક્રિયાનાથ નામ હોય તો ક્રિયાપદ ત્રીજા પુરૂષમાં આવે છે.

૧૫૪. ક્રિયાપદનાં રૂપાખ્યાન; ધાતુને ભેદ, કાળ, પુરૂષ, અને જાતિના પ્રત્યય લાગ્યાથી જે જુદાં જુદાં રૂપ થાય છે, તેને રૂપાખ્યાન કહે છે.

૧૫૫. છ ધાતુનાં રૂપાખ્યાન.

વર્ત્તમાનકાળ.

	એકવચન.	બહુવચન.
૧ લો૦ પુરૂષ	......હું છું.	અમે છીએ.
૨ જો૦ પુરૂષ	......તું છે.	તમે છો.
૩ જો૦ પુરૂષ	......તે છે.	તેઓ છે.

એ ક્રિયાપદનાં બીજાં રૂપ થતાં નથી.

૧૫૬. એ ઉપરથી વર્ત્તમાન કૃદંત છતી, છતું, છતો, છતાં.

૧૫૭.

હો ધાતુનાં રૂપાખ્યાન.

વર્ત્તમાનકાળ.

	એકવચન.	બહુવચન.
પે૦ પુ૦	......હું હોઉં છું.	અમે હોઈએ છીએ.
બી૦ પુ૦	.......તું હોય છે.	તમે હો છો.
ત્રી૦ પુ૦	......તે હોય છે.	તેઓ હોય છે.

અનિયમિતવર્ત્તમાનકાળ.

પે૦ પુ૦ .....હું હોઉં	અમે હોઈએ.
બી૦ પુ૦ ......તું હોય.	તમે હો.
ત્રી૦ પુ૦ ......તે હોય.	તેઓ હોય.

વિધિવર્ત્તમાનકાળ.

નરજાતિ ....હોવો,	હોવા.
નારીજાતિ ......હોવી.	હોવી.
નાન્યતરજાતિ......હોવું.	હોવાં.

ભૂતકાળ.

નરજાતિ ....હતો.	હતાં.
નારીજાતિ ......હતી.	હતી.
નાન્યતરજાતિ ...હતું.	હતાં.

અનિયમિતભૂતકાળ નથી.

સંકેતભૂતકાળ.

એકવચન અને બહુવચન પે૦ પુ૦, બી૦ પુ૦, ત્રી૦ પુ૦,...હોત.

ભવિષ્યકાળ.

એકવચન.	બહુવચન.
પે૦ પુ૦......હું હોઈશ, હઈશ.	અમે હોઈશું, હઈશું.
બી૦ પુ૦......તું હોશે, હશે, હોઈશ	તમે હોશો, હશો, હોજો.
ત્રી૦ પુ૦......તે હોશે, હશે, હોજો.	તેઓ હોશે, હશે, હોજો.

કૃદંતઃ—હોવો, હોવી, હોવું, હોનાર, હોઈને હોત.

૧૫૮. સકર્મક ક્રિયાપદ લખ ધાતુનાં રૂપાખ્યાન (મૂળભેદ).

વર્ત્તમાનકાળ.

	એકવચન.	બહુવચન.
પે૦ પુ૦	......હું લખું છું.	અમે લખીએ છીએ.
બી૦ પુ૦	......તું લખે છે.	તમે લખો છો.
ત્રી૦ પુ૦	......તે લખે છે.	તેઓ લખે છે.

અનિયમિતવર્ત્તમાનકાળ.

પે૦ પુ૦	......હું લખું.	અમે લખીએ.
બી૦ પુ૦	......તું લખે. લખ.	તમે લખો.
ત્રી૦ પુ૦	......તે લખે.	તેઓ લખે.

વિધિવર્ત્તમાનકાળ.

નરજાતિ	.........લખવો.	લખવા.
નારીજાતિ	.........લખવી.	લખવી.
નાન્યતરજાતિ	......લખવું.	લખવાં.

ભૂતકાળ.

નરજાતિ	.........લખ્યો.	લખ્યા.
નારીજાતિ	.........લખી.	લખી.
નાન્યતરજાતિ	......લખ્યું.	લખ્યાં.

અનિયમિતભૂતકાળ.

નરજાતિ	.........લખતો.	લખતા.
નારીજાતિ	.........લખતી.	લખતી.
નાન્યતરજાતિ	......લખતું.	લખતાં.

સંકેતભૂતકાળ.

પે૦ બી૦ ત્રી૦ પુરૂષ.....................લખત.

ભવિષ્યકાળ.

	એકવચન.	બહુવચન.
પે૦ પુ૦	.....હું લખીશ	અમે લખીશું, લખશું.
બી૦ પુ૦	......તું લખીશ, લખશે. લખજે.	તમે લખશો, લખજો.
ત્રી૦ પુ૦	.....તે લખશે.	તેઓ લખશે.

કૃદંતઃ લખવો, લખ્યો, લખનાર, લખતાં, લખેલો, લખી, લખીને.

સહ્યભેદ (વર્ત્તમાનકાળ)

પે૦ પુ૦	......હું લખાઉં છું.	અમે લખાઇએ છીએ.
બી૦ પુ૦	......તું લખાય છે.	તમે લખાઓ છો.
ત્રી૦ પુ૦	......તે લખાય છે.	તેઓ લખાય છે.

અનિયમિતવર્ત્તમાનકાળ.

પે૦ પુ૦	......હું લખાઉં.	અમે લખાઇએ.
બી૦ પુ૦	......તું લખાય.	તમે લખાઓ.
ત્રી૦ પુ૦	......તે લખાય.	તેઓ લખાય.

વિધિવર્ત્તમાનકાળ.

નરજાતિ ....લખાવો	લખાવ.
નારીજાતિ..........લખાવી.	લખાવી.
નાન્યતરજાતિ......લખાવું.	લખાવાં.

ભૂતકાળ.

નરજાતિ ....લખાયો.	લખાયા.
નારીજાતિ.........લખાઇ.	લખાઇ.
નાન્યતરજાતિ......લખાયું.	લખાયાં.

અનિયમિતભૂતકાળ.

નરજાતિ	........લખતો	લખતા.
નારીજાતિ	.........લખાતી	લખાતી.
નાન્યતરજાતિ	.........લખાતું	લખાતાં.

સંકેતભૂતકાળ.

પે૦ બી૦ ત્રી૦ પુરૂષ (એક વ૦ બહુ વ૦) લખાત.

ભવિષ્યકાળ.

		એકવચન	બહુવચન.
પે૦	પુ૦	........હું લખાઇશ.	અમે લખાઇશું.
બી૦	પુ૦	........તું લખાઈશ.	તમે લખાશો, લખાજો.
ત્રી૦	પુ૦	........તે લખાશે.	તેઓ લખાશે.

કૃદંત: લખાવો, લખાયો, લખાતો, લખાયલો, લખનાર, લખાઇ, લખાઇને

૧૫૯. અકર્મક ક્રિયાપદ **આવ** ધાતુનાં રૂપાખ્યાન.

મૂળભેદ (વર્તમાનકાળ)

પે૦	પુ૦	.... હું આવું છું.	અમે આવીએ છીએ.
બી૦	પુ૦	.........તું આવે છે.	તમે આવો છો.
ત્રી૦	પુ૦	.........તે આવે છે.	તેઓ આવે છે.

અનિયમિતવર્તમાનકાળ.

પે૦	પુ૦	.........હું આવું	અમે આવીએ.
બી૦	પુ૦	.........તું આવે, આવ.	તમે આવો.
ત્રી૦	પુ૦	.........તે આવે.	તેઓ આવે.

વિધિવર્તમાનકાળ.

નરજાતિ.........	આવવો.	આવવા.
નારીજાતિ	આવવી.	આવવી.
નાન્યતરજાતિ ...	આવવું.	આવવાં.

ભૂતકાળ.

નરજાતિ.........	આવ્યો.	આવ્યા.
નારીજાતિ.........	આવી.	આવી.
નાન્યતરજાતિ.........	આવ્યું.	આવ્યાં.

અનિયમિતભૂતકાળ.

નરજાતિ.........	આવતો.	આવતા.
નારીજાતિ.........	આવતી.	આવતી.
નાન્યતરજાતિ.........	આવતું.	આવતાં.

સંકેતભૂતકાળ.

પે૦ બી૦ ત્રી૦ પુરુષ,.....................આવત.

ભવિષ્યકાળ.

પે૦	પુ૦	હું આવીશ.	અમે આવીશું, આવશું.
બી૦	પુ૦	તું આવીશ. આવશે, આવજે.	તમે આવશો, આવજો.
ત્રી૦	પુ૦	તે આવશે.	તેઓ આવશે.

કૃદંતઃ—આવવો, આવ્યો, આવતો, આવેલો, આવનાર, આવી, આવીને.

સહ્યભેદ.

વર્તમાનકાળ.....................	અવાય છે.
અનિયમિતવર્તમાનકાળ	અવાય.
વિધિવર્તમાનકાળ	અવાવું.
ભૂતકાળ	અવાયું, અવાયેલું.
અનિયમિતભૂતકાળ............	અવાતું.
સંકેતભૂતકાળ	અવાત.
ભવિષ્યકાળ	અવાશે.

કૃદંતઃ—અવાવો, અવાયો, અવાતો, અવાયેલો, આવનાર, અવાઈ, અવાઈને.

અવ્યય.

૧૬૦. **અવ્યયઃ**—જે શબ્દના રૂપમાં કાંઈ ફેરફાર થતો નથી (એટલે તેને જાતિ, વિભક્તિ કે વચન લાગતું નથી), તે શબ્દ **અવ્યય છે.**

૧૬૧. કેટલાક શબ્દોના રૂપમાં ફેરફાર થાય છે, તોપણ તેમને પાછળથી અવ્યયમાં ગણેલા છે. જેમઃ-ધીમો, ધીમી, ધીમું, ધીમાં.

૧૬૨. અવ્યયના ચાર વર્ગ કર્યા છે; **ઉભયાન્વયી અવ્યય, કેવળપ્રયોગી અવ્યય, શબ્દયોગી અવ્યય,** અને **ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.**

૧૬૩. **ઉભયાન્વયી અવ્યયઃ**—બે શબ્દ કે બે વાક્યને જોડે છે. જેમઃ--મેં મેહેનત કીધી **પણ** કાંઈ ફાયદો થયો નહી, બે **ને** બે ચાર થાય, રણછોડ **અને** મગન આવ્યા છે.

૧૬૪. ઉભયાન્વયી અવ્યયના દાખલાઃ અથવા, અને, માટે, પણ, ને, નહી તો, કેમકે, કદાચ, એટલે, અગરજો, કિંવા, કે, જે, તો, જો, અગર, પરંતુ, રખેને, તથા, તોપણ, કારણ કે, સામું, વાસ્તે, વળી, કદી.

૧૬૫. **કેવળપ્રયોગી અવ્યયઃ**– જ્યારે મનમાંથી હરખ, શોક, નવાઈ, દુઃખ, તિરસ્કાર અને આશ્ચર્યના શબ્દો એકદમ છુટા બોલાય છે, ત્યારે તે શબ્દોને કેવળપ્રયોગી અવ્યય કહે છે.

૧૬૬. કેવળપ્રયોગી અવ્યયના દાખલાઃ વાહ, અરે, ઓય, ઓયરે, રે, હાય, હાય હાય, ઓ, છુ, છી, વાહ વાહ, ખરે, ખરેખર, ચુપ, પોઈસ, ભલે, શાબાશ, ધન્ય ધન્ય, વારું, બસબસ.

૧૬૭. **શબ્દયોગી અવ્યયઃ**—જે અવ્યય શબ્દને જોડાયલા હોય છે અને ક્રિયાપદ સાથે સંબંધ રાખે છે, તેને શબ્દયોગી અવ્યય કહે છે.

૧૬૮. **શબ્દયોગી** જે શબ્દને લાગેલો હોય, તે શબ્દ અને શબ્દયોગીની વચ્ચે છઠ્ઠી વિભક્તિનો પ્રત્યય અથવા ને પ્રત્યય લાગેલો હોય છે, અથવા તે પ્રત્યયનો લોપ હોય છે. જેમ, તે પોતાના બાપની સાથે આવ્યો; ટેબલ આગળ ચોપડી પડેલી છે, વાંચવાને કાજે ચોપડી લાવો.

૧૬૯. શબ્દયોગી અવ્યયના દાખલા: અગાઉ, અગાડી, અંદર, આગળ, આરપાર, આસપાસ ઉપર ઉપરાંત, કને, ગમ, ગોડે, જોડે, તરફ, નીચે, પુઠે, પુઠળ, પાર, પાછળ, પાસે, પછી, પછવાડે, પેહેલાં, પૂર્વે, પેઠે, બહાર, વાંસે, વચ્ચે, વતી, વિના, મધ્ય, માંહે, મારફત, સન્મુખ, સામા, સામુ, સાથે, શિવાય, સુદ્ધાં, હેઠળ, હેઠે, કરતાં, વડે, વના, સહિત, સમીપ, (એમની આગળ છઠ્ઠી વિભક્તિનો પ્રત્યય આવે છે,) અર્થે, કાજે, માટે, લીધે, વાસ્તે, કરીને, કારણે, બદલે, લાં (એમની આગળ ને આવે છે).

૧૭૦. **ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય**: જે અવ્યય વખત, ઠેકાણું, રીત, નકાર બતાવે અથવા જે શબ્દ ક્રિયાપદનો ગુણ બતલાવે છે, તે શબ્દને ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય કહે છે.

૧૭૧. ક્રિયાવિશેષણ અવ્યયના દાખલા: (વખત બતાવનારા), હમણાં, અત્યારે, કયારે, જયારે, ત્યારે, તત્કાળ પલકમાં, હવે, હમેશાં, આજ, કાલ, ઓણ, પોહોર, પરાર, હાલ, કદી, વળતી, હજી, તરત, પ્રથમ, અંતે, આખરે, તેવામાં. પછી, પૂર્વ, પેહેલાં, અગાઉ, અંતરે, સદા, રોજ, નિત્ય, જાયુક, નિરંતર, વારંવાર, ઘડીઘડી, દિનદિન, કવચિત્; (ઠેકાણું બતાવનાર) ત્યાં, જ્યાં, કયાં, પાસે, નજીક, લગભગ, દૂર, આઘે, વેગળે, છેટે, પૂંઠે, પાછળ, પછવાડે, ઉપર, ઉંચે, નીચે, હેઠળ, મધ્ય, વચ્ચે, માંહે, અંદર, ઠેઠ, પેહેલો, છેલ્લો; (રીત બતાવનાર) આમ, એમ, જેમ, કેમ, તેમ, હળવે, ધીમે; (નકાર બતાવનાર) ન, ના, ની, તો, મા; (બીજા અવ્યય) થોડું, અલ્પ, જુજ, લગરીક, થોડું, ઘણું,

બહુ, અધિક, **બરાબર**, ભલું, ઠીક, ખરું, ઓછું, નક્કી, બેશક, ઘણું-કરીને, તો, એ, પણ, બી, રવાને, પ્રગટ, ઉત્પન્ન, પેદા, ફરીને, ધમધમ.

૧૭૨. જે શબ્દ (વિશેષણ) ક્રિયાપદનો અર્થ પૂરો કરે છે, તે શબ્દ પણ ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય છે. જેમઃ–હવે વાત થોડી જ **બાકી** રહેલી છે; તેનો ખપ **બહુ** જાગે છે; તેને બદલે પૈસા **એકઠા** થશે; એમને સુધારી **સદ્‌ગુણી ને સુખી** કરીશ; તે **ગાંડો** થયો; હું **ઘણું** રમ્યો. (૨૦૨).

૧૭૩. કેટલાક શબ્દયોગી અવ્યયના દાખલા ક્રિયાવિશેષણ અ-વ્યયના દાખલામાં પણ આવે છે; પણ જો તે અવ્યયની આગળ છઠ્ઠી વિભક્તિનો પ્રત્યય લાગે, તો શબ્દયોગી અવ્યય જાણવું, નહી તો ક્રિયા-વિશેષણ અવ્યય જાણવું. જેમઃ-વાડ **પાછળ** ચોર ઉભો છે. (શબ્દયોગી) હમે **પાછળ** ગયા. (ક્રિયાવિશેષણ.)

૧૭૪. **પણ, તો, એ,** એમનો અર્થ **બી** કે **વળી** થાય, તો ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય જાણવું. જેમઃ–આજ **પણ** તેની મૂર્ત્તિ છે; એક જણ **તો** રૂપીઆની ભરેલી કોથળી લાવ્યો; લોટો **એ** ગયો ને દુધ **એ** ગયું: ટળે તાપ **પાપે** (પાપએ) મળે જેથી મુકિત.

૧૭૫. **પણ** (નામ.) તેને હું જીતું તો ખરો એવું **પણ** લીધું. (ઉભયાન્વયી) તેણે બહુ બુમો પાડી **પણ** કોઈએ જવાબ દીધો નહી.

૧૭૬. હું **બી** ગયો; કુતરો **એ** ગયો; આ ચોપડી **જ** મને ગમે છે; આ કામ કરો **ની** (આમાં બી, એ, જ, ની, ક્રિયાવિશેષણ છે.)

૧૭૭. **માટેનો અર્થ** થાય, **તેથી** તો તે ઉભયાન્વયી અવ્યય, અને જ્યારે માટેનો અર્થ **સારૂ** થાય, ત્યારે તે શબ્દયોગી અવ્યય જાણવો. જેમઃ– તે નાસી ન જાય **માટે** તેની ચોકી **માટે** એક ચોકીવાનને ઠેરાવ્યો. (પેહેલો માટે ઉભયાન્વયી અવ્યય, બીજો માટે શબ્દયોગી અવ્યય)

૧૭૮. **કરીને** જ્યારે કાંઈ કામ કરવાનો અર્થ બતાવે, ત્યારે તેને કૃદંત જાણવું. જેમઃ-તેણે સિંધ ઉપર હુમલો **કરીને** બધો મુલક જીતી લીધો.

કરીનેનો અર્થ નામનું અથવા [illegible] થાય, ત્યારે તેને શબ્દયોગી અવ્યય જાણવું. જેમઃ-કચ્છના રણ આગળ પંચાસર **કરીને** એક નગર હતું; કલમે **કરીને** લખાયું.

૧૭૯. **કરતાં**નો અર્થ **થી** થાય અથવા બે ચીજનો મુકાબલો કરવાનો હોય, ત્યારે તેને શબ્દયોગી અવ્યય જાણવું. જેમઃ-રણછોડ **કરતાં** ભગવાન મોટો છે.

કરતાં, વર્તમાન કૃદંત; જેમ, તે પ્રમાણે **કરતાં** કેટલાક જીવ ગયા છે.

કરતાં ક્રિયાપદ; જેમ, તે છોકરાં સહવારમાં ઉઠીને રોજ બંદગી **કરતાં**.

૧૮૦. **જે** સંબંધી સર્વનામ. જેમઃ-**જે** કરો, તે બરાબર કરજો.

જે ઉભયાન્વયી અવ્યય; જેમ, લખવા કારણ એ **જે** (કે).

શું જ્યારે વાકયમાં સંબંધ વગર વપરાય, ત્યારે તેને કેવળપ્રયોગી અવ્યય જાણવું. જેમ, **શું** ! તમે આવું કરશો ?

વારુ પ્રશ્નરૂપે વપરાય, તો કેવળપ્રયોગી. જેમઃ-તમે વાંચશો **વારુ**? બીજે ઠેકાણે **વારુ** ક્રિયાવિશેષણ થાય છે, જેમઃ-**વારુ** મને એક રૂપીઓ આપો.

૧૮૧. કર્તરિપ્રયોગનો કર્ત્તા પેહેલી વિભકિતમાં આવે છે અને કર્મણિપ્રયોગમાં કર્મ પેહેલી વિભકિતમાં આવે છે. જેમઃ-હું આવ્યો; મેં પૈસા આપ્યા.

૧૮૨. ગતિ, કાળ, પરિણામ બતાવનારા શબ્દ અકર્મક ક્રિયાપદની સાથે આવે, તો તે પેહેલી વિભકિતમાં આવે છે. જેમઃ-હું બે ગાઉ ચાલ્યો; તે **સુરત** ગયો; તે પાંચ **દિવસ** રહ્યો.

૧૮૩. આખું વાકય ક્રિયાપદનો કર્ત્તા હોય, તો તેની વિભકિત પેહેલી થાય છે.

૧૮૪. કર્તરિપ્રયોગનું તથા કર્મણિપ્રયોગનાં કર્મ બીજી વિભક્તિમાં આવે છે. જેમઃ—હું **ચોખા** રાંધું છું; તેણે **પાઠ** વાંચ્યો. (પેહેલીને અર્થે બીજીમાં).

૧૮૫. કર્તરિપ્રયોગમાં જે ક્રિયાપદને બે કર્મ લાગે છે, તેમાં ઉપસ્થ કર્મ બીજી વિભક્તિમાં આવે છે, અને અનુપસ્થ*કર્મ ચોથીમાં આવે છે. જેમઃ—હું **છોકરાને** પૈસા આપું છું. (છોકરાને અનુપસ્થ અને પૈસા ઉપસ્થ કર્મ છે.) અને કર્મણિપ્રયોગમાં પણ ઉપસ્થ કર્મ બીજીમાં કે પેહેલીને અર્થે બીજી વિભક્તિમાં આવે છે.

૧૮૬. કર્મણિપ્રયોગનો અને ભાવેપ્રયોગનો કર્તા ત્રીજી વિભક્તિમાં આવે છે. જેમઃ—**તેણે** આમ કર્યું; **તારે** બેસવું.

૧૮૭. જે શબ્દ હથીઆર બતાવે, તેની ત્રીજી વિભક્તિ થાય છે. જેમઃ—મેં **લાકડીએ** તેને માર્યો; આપણે **કાને** સાંભળીએ છીએ; મેં **કલમે** લખ્યું.

૧૮૮. તે **ક્રોધે** ભરાયો; તે **કમોતે** મર્યો; તે **ઠંડીએ** માંદો પડ્યો; મેં આ **રીતે** કામ કર્યું; દશ **રૂપીએ** મણ ઘી મળે છે; રણછોડ **નામે** એક છોકરો હતો; આ ધણી **અધિકારે** ન્યાયાધિશ છે; આ દાખલામાં ક્રોધે, કમોતે, ઠંડીએ, રીતે, રૂપીએ, નામે, અધિકારે, એ શબ્દો ત્રીજી વિભક્તિમાં છે.

૧૮૯. શબ્દયોગી **કરીને** ની આગળનો શબ્દ ત્રીજી વિભક્તિમાં વપરાય છે; જેમ, **તેણે** કરીને એવું થયું.

(જે નામને છેડે **ન** આવેલો હોય અને તેની બીજી કે ચોથી વિભક્તિ કરવી હોય તો તે **ન**ની આગળ **ને** મૂકવો. જેમઃ—અલાઉદ્દીનને, પણ તેની ત્રીજી વિભક્તિ કરવી હોય, તો તે **ન**ની ઉપર *એક માત્રા કાઢવી. જેમઃ—અલાઉદ્દીને; અને જો તેની છઠ્ઠી વિભક્તિ કરવી હોય, તો તેની આગળ છઠ્ઠીનો પ્રત્યય મૂકવો. જેમ, અલાઉદ્દીનનો)*

૧૯૦. **આપ**, **દે**, **કહે**, મોકલ, ભણાવ, શીખવ, માર, વગેરે ક્રિયાપદને બે કર્મ લાગે છે. એમાં જે અનુપસ્થ કર્મ હોય, તે ચોથી વિભક્તિમાં આવે છે. જેમ:-હું **તને** વાત કહું છું; હું **છોકરાને** ભીખ આપું છું; તે **મને** પાઠ શીખવે છે.

૧૯૧. મને ભાસે છે, **મને** જણાય છે, મને દેખાય છે, **મને** ભુખ લાગે છે, રાજાને દયા હોવી જોઈએ; એમાં, **મને**, **રાજાને**, ચોથી વિભક્તિ છે; અથવા જે શબ્દને માટે, વાસ્તે, લીધે, કાજે, અર્થે, શબ્દયોગી અવ્યય લાગેલા હોય, તેને ચોથી વિભક્તિ લાગે છે; વળી કોઈ વેળા કર્ત્તાની ચોથી વિભક્તિ હોય છે. (ટેલર સાહેબનું વ્યાકરણ કલમ ૯૮.)

૧૯૨. સ્થળ, સમય, કારણ બતાવવું હોય, અથવા બે ચીજને સરખાવતા હોઈએ, તો પાંચમી વિભક્તિ આવે છે. કોઈ વખત ક્રિયાપદનો કર્ત્તા પણ પાંચમી વિભક્તિમાં આવે છે. જેમ:-મારાથી કામ કરાયું; મારાથી અવાયું; તેઓ સુરતથી નીકળી ચુકયા; તે કાલથી માંદો છે; દગાથી તે ફાવ્યો; મારાથી મારો ભાઈ નાનો છે.

૧૯૩. જે નામની સાથે શબ્દયોગી આવે, તે નામની વિભક્તિ છઠ્ઠી થાય છે. જેમ:-છોકરા પાસે; વાડી આગળ; આવ્યા પછી.

૧૯૪. છઠ્ઠી વિભક્તિ જૂદા જૂદા સંબંધ બતાવવાના કામમાં આવે છે. જેમ:-છોકરાંનાં માબાપ; મારું ઘર; શેઠનો ચાકર; નદીનું માછલું; ઘરની દીવાલ, લોઢાની ખીલી, માણસનો ક્રોધ.

૧૯૫. સાતમી વિભક્તિ **એ** અથવા **માં** છે; જો નામને **એ** વિભક્તિ લાગેલી હોય અને તેનો અર્થ ઉપર, **પાસે**, **મા**, **આગળ**, થતો હોય તો સાતમી વિભક્તિ કરવી. જેમ:-મારે **હાથે** ફોલ્લો છે; તે **ખાળે** બેઠો; હું **ઘોડે** બેસી આવ્યો; તે **બંદીખાને** પડયો; તેને **માથે** એક લાલ છત્ર છે; **નદીએ** પુર આવ્યું છે; વાંદરો **ઝાડે** ચઢયો; તે **ગાદીએ** બેઠો; હું **ચોથે માળે** રહું છું

૧૯૬. જ્યારે કોઈને નામ દઈ બોલાવતા હોઈએ, ત્યારે સંબોધન વિભક્તિ વપરાય છે. જેમ, ઈશ્વર! મારો બચાવ કર; છોકરા! થોડું પાણી લાવ; ભાઈ! કેમ રડે છે!

૧૯૭. બીજું સામાન્ય સર્વનામ થાય છે, જ્યારે તેનો અર્થ હરકોઈ બીજાને થાય છે. જેમઃ—આ કલમ નઠારી છે, બીજી આપ.

૧૯૮. પેટમાં દુઃખે છે; ભાઈઓને બનતું નથી; મને સુરતમાં ગમે છે; જાણે મોટા સાહુકાર જ તો; આ વાકયોમાં દુખે છે, બનતું નથી, જાણે અને ગમે છે, એ શબ્દો ભાવકર્તૃક છે.

મારું પેટ દુઃખે છે; આ લાકડી મને ગમે છે; તે કામ મારાથી બનતું નથી, તે જાણે કે હું નિર્બળ છું. એમાં દુઃખે છે, ગમે છે, ને બનતું નથી, અકર્મક ક્રિયાપદ છે; અને જાણે સકર્મક ક્રિયાપદ છે.

૧૯૯. એકવચનનું નામ માનાર્થે વપરાય, તો તે બહુવચનમાં લેવું. જેમઃ—શેઠ આવ્યા.

૨૦૦. જ્યારે આખા વાકય માટે એ દર્શક સર્વનામ મૂકવામાં આવે છે, ત્યારે તે એ નાન્યતરજાતિ એકવચનમાં રહે છે. જેમઃ તમે હમેશ આળસુ રહો એ ઠીક નહી; ગરીબોનો બચાવ કરવો એ સારું છે.

૨૦૧. એકએકને મદદ કરશે, એક બીજાથી જુદા બેસો; એ બેઉ એક કર્ત્તા રૂપે આવ્યા છે, અને એકને તથા બીજાથી અનુક્રમે ચોથી તથા પાંચમી વિભક્તિમાં છે.

૨૦૨. જ્યારે વિશેષણ ક્રિયાપદ જોડે આવીને ક્રિયાપદના અર્થમાં વધારો કરે છે અને ક્રિયાનાથનો ગુણ બતલાવે છે, ત્યારે તેને ક્રિયાયોગી વિશેષણ કહે છે. જેમઃ—તેનું દીલ ખાટું થયું; રૈયત દુઃખી થઈ; બાપાએ મને સુખી અને સદ્‌ગુણી કર્યો; તે નરમ પડયો; ઘર નવું થયું; એનો મિત્ર ગુનેગાર ઠર્યો; રાજા જખમી થયો.

૨૦૩. હું રાજા થયો; એમાં હું કર્ત્તા છે.

સમાસ.

૨૦૪. બે કે વધારે શબ્દ સાથે મળવાથી જે એક શબ્દ બને છે, તેને **સમાસ** કહે છે. જેમ કે:-માબાપ, રાજપુત્ર, જળચર.

સમાસના પેહેલા શબ્દને **પૂર્વપદ**, વચલા શબ્દને **મધ્યમપદ**, અને છેલ્લા શબ્દને **ઉત્તરપદ** કહે છે.

સામાસિક શબ્દમાં આવેલા શબ્દોને છુટા કરીને તેમનો અર્થ જણાવવો, તેને **વિગ્રહ** કહે છે.

સમાસના નીચેપ્રમાણે ભેદ થાય છે--**દ્વંદ્વ** સમાસ; એ સમાસમાં બધાં નામ એક જ વિભક્તિનાં હોય છે. જેમ કે:-માબાપ, દાળભાત, સાચું જુઠું.

તત્પુરૂષ સમાસ:-આ સમાસમાં બે નામ આવે છે. પૂર્વપદમાં અને ઉત્તરપદમાં જે સંબંધ હોય છે,તે અધ્યાહાર વિભક્તિથી જણાય છે. જેમ કે:-ગ્રંથકર્ત્તા, ભૂખમાર, જનરથ, ભૂખપીડા, રાજપુત્ર, સ્વર્ગવાસ.

કર્મધારય સમાસ:-આ સમાસમાં પૂર્વપદ વિશેષણ હોય છે. જેમ કે:-મહાદેવ, પરમાર્થ.

દ્વિગુ સમાસ:-આ સમાસમાં પૂર્વપદ સંખ્યાવાચક વિશેષણ હોય છે. જેમ કે:-ત્રિલોક, ચતુર્વેદ.

મધ્યમપદલોપી સમાસ:-આ સમાસમાં મધ્યમ પદનો લોપ થાય છે (જતો રહેલો હોય છે). જેમ કે:-આગગાડી, કાળીદાસનાટક.

અવ્યયીભાવ સમાસ:-આ સમાસમાં પૂર્વપદ અવ્યય હોય છે. જેમ કે:-પ્રતિમાસ, સમક્ષ, અસંશય.

બહુવ્રીહિ સમાસ:-આ સમાસમાં આખો સમાસ વિશેષણ રૂપે આવે છે. જેમ કે:-વનચાર પશુ, ગોલાકાર પદાર્થ.

વિરામચિન્હ.

૨૦૫. કોઈ વાકય બોલતાં આપણો મનનો અર્થ બરાબર જણાવવા માટે આપણે જૂદેજૂદે ઠેકાણે જૂદીજૂદી રીતે અટકીએ છીએ; એમ અટકવાને **વિરામ** કહે છે. લખેલી ભાષામાં કેટલેક ઠેકાણે અટકવાને જે ચિન્હ મૂકવામાં આવે છે, તેને **વિરામચિન્હ** કહે છે.

૨૦૬. વિરામચિન્હ નીચે પ્રમાણે છે.

, અલ્પવિરામ (લઘુ વિરામ.)
; અર્ધવિરામ (ગુરૂ વિરામ.)
: વૃદ્ધ વિરામ.
. પૂર્ણ વિરામ (ટાંપ.)
? પ્રશ્નચિન્હ.
! ઉદ્ગારચિન્હ (આશ્ચર્યટાંપ.)
“ ” અવતરણચિન્હ.
( ) [ ] કૌંસ.
- સંયોગચિન્હ (લઘુરેખા.)
— ગુરૂરેખા.

પદચ્છેદ કરતી વખત ધ્યાનમાં રાખવાજોગ નિયમો.

પદચ્છેદ એટલે વાકયના જૂદા જૂદા શબ્દના વર્ગ, જાતિ, વિભકિત, વચન, ભેદ, કાળ વગેરે, કહેવું તથા તે શબ્દ એક બીજા સાથે શો સંબંધ રાખે છે, તે દેખાડવુ, તેને પદચ્છેદ કહે છે.

શબ્દના વર્ગ સંપૂર્ણ રીતે ઓળખવા જોઈએ, કારણ કે શબ્દના વર્ગ જાણવા, એ પદચ્છેદનો પાયો છે.

શબ્દનું પદચ્છેદ કરતી વખતે આખું વાક્ય વાંચી તેનો શો સંબંધ છે, તે બરાબર ધ્યાનમાં લઈને પદચ્છેદ કરવું.

ક્રિયાનાથ જથ્થો બતાવે, તો ક્રિયાપદ એકવચનમાં આવે છે. જેમઃ–મહમૂદે પુષ્કળ પૈસા **મેળવ્યો.**

ક્રિયાનાથ એકવચનમાં હોય પણ માનને અર્થે વપરાયલો હોય, તો ક્રિયાપદ બહુવચનમાં આવે છે. જેમઃ–મેહેતાજી **બેઠા**; શેઠાણી **આવ્યાં.**

એક જ જાતિનાં બે કે વધારે નામ ક્રિયાનાથ હોય, તો ક્રિયાપદ તે જ જાતિમાં બહુવચનમાં આવે છે. જેમઃ–મેહેતાજીએ રણછોડને અને મણિલાલને **માર્યા**; મેહેતાજી અને લાલજી વર્ગમાં હાજર **થયા.**

જૂદી જૂદી જાતિનાં નામ ક્રિયાનાથ હોય, તો ક્રિયાપદ અને વિશેષણ નાન્યતરજાતિ અને બહુવચનમાં આવે છે. જેમઃ–તેનો દીકરો તથા દીકરી **સારાં છે.** તેનો ભાઇ અને બેન **શીખેલાં છે.**

ક્રિયાનાથ બે કે વધારે નામ હોય અને તેમની વચ્ચે કે, **અથવા, અને** આવે, તો ક્રિયાપદ છેલ્લા નામ સાથે બધી વાતે સંબંધ રાખે છે. જેમઃ–ભાઈ અથવા બેન **આવી હોત** તો સારૂં થાત.

નામનું પદચ્છેદ કરતાં તે કઈ જાતનું નામ, પછી જાતિ, વિભક્તિ અને વચન કહેવું.

સર્વનામનું પદચ્છેદ કરતાં તે કઈ જાતનું સર્વનામ, પછી જાતિ, વિભક્તિ, અને વચન કહેવું.

વિશેષણનું પદચ્છેદ કરતાં તેના વિશેષ્ય પ્રમાણે જાતિ, વિભક્તિ, અને વચન કહેવું.

ક્રિયાપદનું પદચ્છેદ કરતાં સકર્મક કે અકર્મક ક્રિયાપદ, પછી ધાતુભેદ, કાળ, પુરુષ, જાતિ, વચન, કર્તા, કર્મ હોય તો કર્મ, અને એમ કહેવો.

પદચ્છેદ.

(૧.) તારાથી શું થવાનું છે?

તારાથી—બીજો પુરુષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, પાંચમીનું એકવચન.
શું—પ્રશ્નાર્થક સર્વનામ, નાન્યતરજાતિ, પેહેલીનું એકવચન.
થવાનું—કૃદંત નામ.
છે—અકર્મક ક્રિયાપદ, છ ધાતુ, મૂળભેદ, વર્તમાન કાળ, ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતર જાતિ, એકવચન, શું કર્ત્તા, કર્તરિપ્રયોગ.

(૨.) તે હરીઆને સમજાઈ નહી.

તે—ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ, નારીજાતિ, બીજીને અર્થે પેહેલીનું એકવચન.
હરીઆને—વિશેષનામ, નરજાતિ, ચોથીનું એકવચન.
સમજાઈ—સકર્મક ક્રિયાપદ, સમજ ધાતુ, સહ્યભેદ, ભૂતકાળ, ત્રીજોપુરુષ, નારીજાતિ, એકવચન, હરીઆને કર્ત્તા, તે કર્મ, કર્મણિપ્રયોગ. (ટેલર સાહેબનું નાનું વ્યાકરણ કલમ ૯૮).
નહી—ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.

(૩.) આ બોલીએ હું તને રાખું છું.

આ—દર્શક વિશેષણ, નારીજાતિ, ત્રીજીનું એકવચન.
બોલીએ—ભાવવાચક નામ, નારીજાતિ, ત્રીજીનું એકવચન.
હું—પેહેલો પુરુષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, પેહેલીનું એકવચન.
તને—બીજો પુરુષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, બીજીનું એકવચન.
રાખું છું—સકર્મક ક્રિયાપદ, રાખ ધાતુ, મૂળભેદ, વર્તમાનકાળ, પેહેલો પુરુષ, સામાન્ય જાતિ, એકવચન, હું કર્ત્તા, તને કર્મ, કર્તરિપ્રયોગ.

(૪.) સારૂં થયું તમે આવ્યા તો.

સારૂં—ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.
થયું—અકર્મક ક્રિયાપદ, થા ધાતુ, મૂળભેદ, ભૂતકાળ, ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતરજાતિ, એકવચન, થાનાર કર્ત્તા, કર્તરિપ્રયોગ.

તમે—બીજો પુરુષ સર્વનામ, નરજાતિ, પેહેલીનું બહુવચન.
આવ્યા—અકર્મક ક્રિયાપદ, આવ ધાતુ, મૂળભેદ, ભૂતકાળ, ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, બહુવચન, તમે કર્ત્તા, કર્તરિપ્રયોગ.
તો—ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.

(૫.) હું તને જવા દઈશ.

હું—પેહેલો પુરુષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, પેહેલીનું એકવચન.
તને—બીજો પુરુષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, બીજીનું એકવચન.
જવા દઈશ—સકર્મક સંયુક્ત ક્રિયાપદ, જા ધાતુ, (જવા દે) મૂળભેદ, ભવિષ્યકાળ, ત્રીજો પુરુષ, સામાન્ય જાતિ, એકવચન, હું કર્ત્તા, તને કર્મ, કર્તરિપ્રયોગ.

(૬.) એણે દયામણું મોં કર્યું.

એણે—દર્શક સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, ત્રીજીનું એકવચન.
દયામણું—ગુણવાચક વિશેષણ, નાન્યતરજાતિ, બીજીને અર્થે પેહેલીનું એકવચન.
મોં—સામાન્ય નામ, નાન્યતરજાતિ, બીજીને અર્થે પેહેલીનું એકવચન.
કર્યું—સકર્મક ક્રિયાપદ, કર ધાતુ, મૂળભેદ, ભૂતકાળ, ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતરજાતિ, એકવચન, એણે કર્ત્તા, મોં કર્મ, કર્મણિપ્રયોગ.

(૭.) એ બંને જણ સકડાઈને માર્યાં ગયાં.

એ—દર્શક વિશેષણ, નાન્યતરજાતિ, બીજીને અર્થે પેહેલીનું બહુવચન.
બંને—સંખ્યાવાચક વિશેષણ, નાન્યતરજાતિ, બીજીને અર્થે પેહેલીનું બહુવચન.
જણ—સામાન્ય નામ, નાન્યતરજાતિ, બીજીને અર્થે પેહેલીનું બહુવચન.
સકડાઈને—કૃદંત અવ્યય.

મારયાં ગયાં—સંયુકત સકર્મક ક્રિયાપદ, માર ધાતુ, મૂળભેદ, ભૂતકાળ, ત્રીજો પુરુષ. નાન્યતરજાતિ, બહુવચન, તેથી અધ્યાહારકર્ત્તા, જણ કર્મ, કર્મણિ પ્રયોગ.

(૮.) તે આવી ઉભો.

તે--ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ, નરજાતિ, પેહેલીનું એકવચન.

આવી--કૃદંત અવ્યય.

ઉભો--અકર્મક ક્રિયાપદ, ઉભ ધાતુ, મૂળભેદ, ભૂતકાળ, ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, એકવચન, તે કર્ત્તા, કર્તરિપ્રયોગ.

(૯.) તે ઉભો થયો.

તે—ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ, નરજાતિ, પેહેલીનું એકવચન.

ઉભો— કૃદંત.

થયો—અકર્મક ક્રિયાપદ, થા ધાતુ, મૂળભેદ, ભૂતકાળ, ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, એકવચન; તે કર્ત્તા, કર્તરિ પ્રયોગ.

(૧૦.) સાસુ અને વહુ રોજ ઘરમાં કજીઓ કરતાં.

સાસુ—સામાન્ય નામ, નારીજાતિ, પેહેલીનું એકવચન.

અને—ઉભયાન્વયી અવ્યય.

વહુ—સામાન્ય નામ, નારીજાતિ, પેહેલીનું એકવચ

રોજ—ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.

કજીઓ—ભાવવાચક નામ, નરજાતિ, બીજીને અર્થે પેહેલી એકવચન.

કરતા—સકર્મક ક્રિયાપદ,કર ધાતુ.મૂળભેદ,અનિયમિત ભૂતકાળ,ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતરજાતિ,બહુવચન,સાસુ તથા વહુ કર્ત્તા,કજીઓ કર્મ,કર્તરિપ્રયોગ

(૧૧ .) તેમને બનતું નથી.

તેમને—ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, ચોથીનું બહુવચન.

બનતું નથી—અકર્મક ક્રિયાપદ,બન ધાતુ,મૂળભેદ, દ્વિત્વ વર્તમાનકાળ, ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતરજાતિ, બહુવચન.

(૧૨) તમે કોણ છો?

તમે—બીજો પુરુષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, પેહેલીનું બહુવચન.
કોણ—પ્રશ્નાર્થક સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, પેહેલીનું બહુવચન.
છો—અકર્મક ક્રિયાપદ, છ ધાતુ, મૂળભેદ, વર્તમાનકાળ, બીજો પુરુષ સામાન્ય જાતિ, બહુવચન, તમે કર્ત્તા, કર્તરિપ્રયોગ.

(૧૩) એશિયા ખંડ ઘણો મોટો છે.

એશિયાખંડ—વિશેષનામ, નરજાતિ, પેહેલીનું એકવચન.
ઘણો—ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.
મોટો—ગુણવાચક વિશેષણ, નરજાતિ, પેહેલીનું એકવચન.
છે—અકર્મક ક્રિયાપદ, છ ધાતુ, મૂળભેદ, વર્તમાનકાળ, ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, એકવચન, એશિયાખંડ કર્ત્તા, કર્તરિ પ્રયોગ.

(૧૪) ઉપર કહેલા બધા ઉપાય ધ્યાનમાં રાખવા.

ઉપર—ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.
કહેલા—કૃદંતવિશેષણ.
બધા—સામાન્ય વિશેષણ, નરજાતિ, બીજીને અર્થે પેહેલીનું બહુવચન.
ઉપાય—ભાવવાચક નામ, નરજાતિ, બીજીને અર્થે પેહેલીનું બહુવચન.
ધ્યાનમાં—ભાવવાચક નામ, નાન્યતર જાતિ, સાતમીનું એકવચન.
રાખવા—સકર્મક ક્રિયાપદ, રાખ ધાતુ, મૂળભેદ, વિધિવર્તમાન કાળ, ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, બહુવચન, તમે અધ્યાહાર કર્ત્તા, ઉપાય કર્મ, કર્મણિ પ્રયોગ.

(૧૫) મોરારે કહ્યું, ભાઈ! આજ તેં મને કાળના મોહા-માંથી છોડાવ્યા બરાબર કર્યું છે; એ ટટ્ટુ ન પકડાયું હોત, તો મારૂં મોત જ હતું.

મોરારે—વિશેષ નામ, નરજાતિ, ત્રીજીનું એકવચન.

કહ્યું—સકર્મક ક્રિયાપદ, કહે ધાતુ, મૂળભેદ, ભૂતકાળ, ત્રીજો પુરૂષ, નાન્યતર જાતિ, એકવચન, મોરારે કર્તા, ભાઇ-હતું કર્મ, કર્મણિપ્રયોગ.

ભાઇ—સામાન્ય નામ, નરજાતિ સંબોધનનું એકવચન.

આજ—ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.

તેં—બીજો પુરૂષ સર્વનામ, નરજાતિ, ત્રીજીનું એકવચન.

મને—પેહેલો પુરૂષ સર્વનામ, નરજાતિ, ત્રીજીનું એકવચન.

કાળના—ભાવવાચક નામ, નરજાતિ, છઠ્ઠીનું એકવચન.

મોઢામાંથી—સામાન્ય નામ, નાન્યતરજાતિ, સાતમી સાથે પાંચમીનું એકવચન.

છોડાવ્યા—ભૂતકૃદંત.

બરાબર—શબ્દયોગી અવ્યય.

કર્યું છે—સકર્મક ક્રિયાપદ, કર ધાતુ, મૂળભેદ, ભૂતવર્તમાનકાળ, ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતરજાતિ, એકવચન, તે કર્તા, કરવાનું કર્મ, કર્મણિ પ્રયોગ.

એ—દર્શક વિશેષણ, નાન્યતરજાતિ, બીજીને અર્થે પેહેલીનું એકવચન.

ટ્ટુ—સામાન્ય નામ, નાન્યતરજાતિ, બીજીને અર્થે પેહેલીનું એકવચન.

ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.

ાચ્યું હોત—સકર્મક ક્રિયાપદ, પકડ ધાતુ, સહ્યભેદ, ભૂતસંકેત-ભૂતકાળ, ત્રીજો પુરૂષ, નાન્યતરજાતિ, એકવચન, તારાથી અખ્યાહાર કર્તા, ટટ્ટુ કર્મ, કર્મણિ પ્રયોગ.

તો—ઉભયાન્વયી અવ્યય.

મારૂં—પેહેલો પુરૂષ સર્વનામ, નરજાતિ, છઠ્ઠીનું એકવચન.

મોત—ભાવવાચક નામ, નાન્યતરજાતિ, પેહેલીનું એકવચન.

જ—ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.

હતું—અકર્મક ક્રિયાપદ, હો ધાતુ, મૂળભેદ, ભૂતકાળ, ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતરજાતિ, એકવચન, ગોત કર્તા, કર્તરિ પ્રયોગ.

(૧૬.) મોરારને તેનો પાડ માનવો પડ્યો.

મોરારને—વિશેષનામ, નરજાતિ, ચોથીનું એકવચન.
તેનો—ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ, નરજાતિ, છઠ્ઠીનું એકવચન.
પાડ—ભાવવાચક નામ, નરજાતિ, બીજીને અર્થે પેહેલીનું એકવચન.
માનવો પડ્યો—સકર્મક ક્રિયાપદ, માનવો પડ ધાતુ, મૂળભેદ, ભવિષ્ય-ભૂતકાળ, ત્રીજો પુરુષ, નરજાતિ, એકવચન, મોરારને કર્તા, પાડ કર્મ, કર્મણિ પ્રયોગ, (ટેલર સાહેબનું નાનું વ્યાકરણ કલમ ૯૮) (અથવા)
માનવો—કૃદંત નામ.
પડ્યો—અકર્મક ક્રિયાપદ, કર્તા પાડ.

(૧૭.) તોફાન કરવું રાજારામને ગમે નહી.

તોફાન—ભાવવાચકનામ, નાન્યતરજાતિ, બીજીને અર્થે પેહેલીનું એકવચન
કરવું—કૃદંતનામ.
રાજારામને—વિશેષનામ, નરજાતિ, ચોથીનું એકવચન.
ગમે—અકર્મક ક્રિયાપદ, ગમ ધાતુ, મૂળભેદ, અનિયમિત વર્તમાન કા ત્રીજો પુરુષ, નાન્યતરજાતિ, એકવચન, તોફાન કરવું કર્તા, કર્તરિકાળ, ર્મ,
નહી—ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય.

(૧૮.) તેણે ચોખી ના કહી.

તેણે—ત્રીજો પુરુષ સર્વનામ, સામાન્ય જાતિ, ત્રીજીનું એકવચન.
ચોખી—ગુણવાચક વિશેષણ, નારીજાતિ, બીજીને અર્થે પેહેલીનું એકવચન.
ના—ભાવવાચક નામ, નારીજાતિ, બીજીને અર્થે પેહેલીનું એકવચન.
કહી—સકર્મક ક્રિયાપદ, કહે ધાતુ, મૂળભેદ, ભૂતકાળ, ત્રીજો પુરુષ, નારીજાતિ, એકવચન, તેણે કર્તા, ના કર્મ, કર્મણિ પ્રયોગ.

૧૭૫૨

સાંકળિયું.

૧૭૫૨

સાંકળિયું.